

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 70 | 2016 | št. 1-2 (153) | str. 1-282

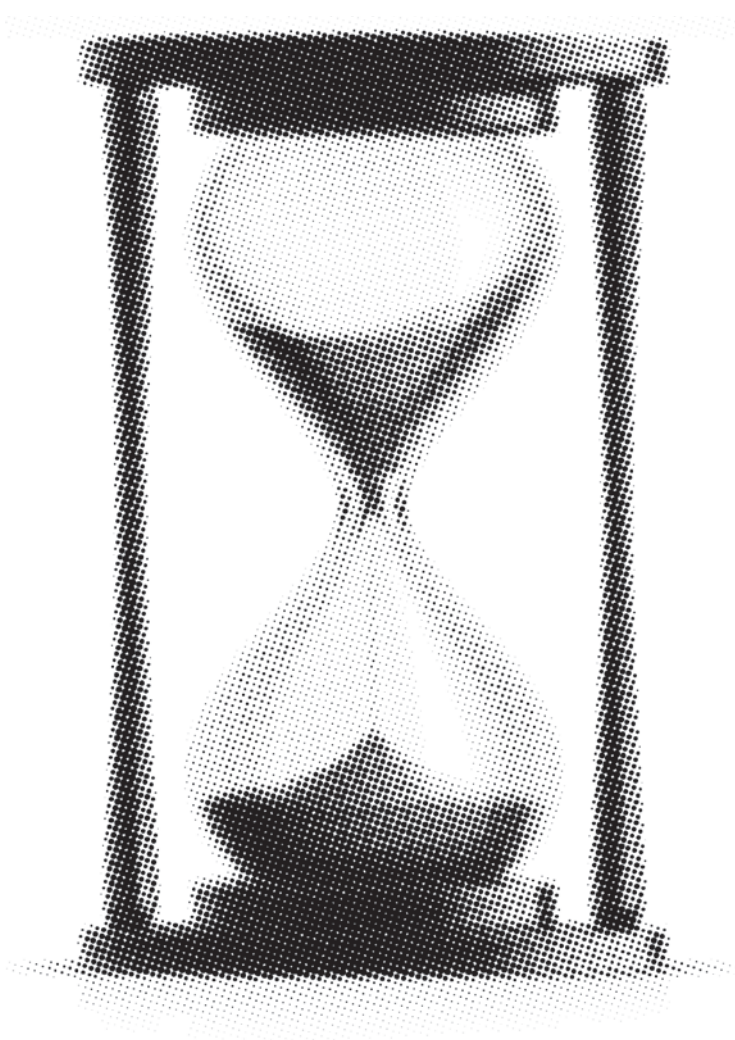

Peter Štih, *Konfrontacija, akulturacija in integracija na stičišču romanskega, germanskega in slovanskega sveta* • Jernej Kotar, *Listina cesarja Friderika III. o izboljšanju kranjskega deželnega grba iz leta 1463* • Oskar Habjanič, *Darvinizem na Slovenskem* • Goranka Kreačič, *Po sledih hrvaških pl. Sufflay Otruševskih v Sloveniji* • Jernej Mlekuž, *»Oblastva morajo korigirati spokornišstvo burno živeče aleksandrinke«*. Časopisne resnice o aleksandrinkah in aleksandrinstvu do prve svetovne vojne • Žiga Koncilija, *Vpliv vojnih razmer na žensko kriminaliteto – Sodni spisi Deželnega sodišča v Ljubljani (1914-1916)* • Filip Čuček, *K zgodovini češkoslovaško-jugoslovanskega koridorja (češko-slovenski zorni kot)*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 70 | 2016 | št. 1–2 (153) | str. 1–282

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Tina Bahovec (SI), dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI), dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR), dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI), dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 30. april 2016.

Prevodi: Saša Mlacović (angleščina, nemščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2016: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €, za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €. Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 € in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBASI2X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS

Prelom: Nonparel, d.o.o., Medvode, maj 2016

Tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, maj 2016

Naklada: 1000 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International editorial Board: Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Charge), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on April 30th 2016.

Translated by: Saša Mlacović (English, German)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2016): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Layout by: Nonparel, d.o.o., Medvode, May 2016

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, May 2016

Print Run: 1000 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>
info@zgodovinskiasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

- Peter **Štih**, Konfrontacija, akulturacija in integracija na stičišču romanskega, germanskega in slovanskega sveta8–66
Confrontation, Acculturation, and Integration at the Junction of the Romance, the Germanic and the Slavic World
- Jernej **Kotar**, Listina cesarja Friderika III. o izboljšanju kranjskega deželnega grba iz leta 146368–96
The Charter by Frederick III on the Improvement of the Carniolan Coat of Arms from 1463
- Oskar **Habjanič**, Darwinizem na Slovenskem98–126
Darwinism in Slovenia
- Goranka **Kreačič**, Po sledih hrvaških pl. Šufflay Otruševskih v Sloveniji128–161
Tracing Descendants of the Croatian Nobles Šufflay of Otruševci in Slovenia
- Jernej **Mlekuž**, »Oblastva morajo korigirati spokornišvo burno živeče aleksandrinke«. Časopisne resnice o aleksandrinhah in aleksandrinstvu do prve svetovne vojne162–185
“The Authorities Must Rectify the Repentance of an Aleksandrinke with a Wild Life”. Newspaper Truths on Aleksandrinke and Aleksandrinstvo before World War I
- Žiga **Koncilijski**, Vpliv vojnih razmer na žensko kriminaliteto – Sodni spisi Deželnega sodišča v Ljubljani (1914-1916).....186–204
The Impact of War Circumstances on Women’s Criminality – Court Records of the Provincial Court in Ljubljana (1914-1916)
- Filip **Čuček**, K zgodovini češkoslovaško-jugoslovanskega koridorja (češko-slovenski zorni kot)206–225
On the History of the Czechoslovakian-Yugoslav Corridor (The Czech-Slovene Point of View)

Zapisi – Notes

Milan Dolgan, Publikacija o na Suhem bajerju leta 1915 ustreljenih žrtvah	228–236
A publication dealing with the victims of the 1915 killings at Suhi bajer	

Jubileji – Anniversaries

Profesor dr. Ignacij Voje – devetdesetletnik (Vasko Simoniti)	238–241
The Ninetieth Anniversary of Professor Ignacij Voje	
Osemdeset let akademika in zaslužnega profesorja dr. Jožeta Mlinariča (Tone Ravnikar)	242–244
The Eightieth Anniversary of the Academician and Emeritus Professor Jože Mlinarič	

Kongresi in simpoziji – Congresses, Symposia

5. konferenca European Information and Research Network on Parliamentary History »Parlamentarismuskritik und Antiparlamentarismus in Europa«, Berlin, 7.–8. maj 2015 (Jurij Perovšek)	246–252
--	---------

Ocene in poročila – Review and Reports

Luka Ilić, Theologian of Sin and Grace. The Process of Radicalization in the Theology of Matthias Flacius Illyricus (Lilijana Žnidaršič Golec)	254–258
Franz Herre, Marija Terezija – velika Habsburžanka (Jože Maček).....	259–265
Ivana Lazarević, Vlasteoske kuće u gradu Dubrovniku 1817. Godine (Ignacij Voje)	266–268
Jure Gašparič, Izza parlamenta (Bojan Balkovec)	269–272
Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku LIII/1, 2 (Jože Maček)	273–277

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	278–281
Instructions for Authors	

Razprave

Oskar Habjanič

Darvinizem na Slovenskem

HABJANIČ Oskar, mag. filozofije in univ. dipl. zgodovinar, Pokrajinski muzej Maribor, višji kustos, SI-2000 Maribor, Grajska ulica 2, oskar.habjanic@maribor.si

Darvinizem na Slovenskem

Zgodovinski časopis, Ljubljana 70/2016 (153), št. 1-2, str. 98–126, cit. 127

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

V prispevku so obravnavane različne interpretacije Darwina in evolucijske teorije. Slovenci so se z Darwinom srečevali prek različnih ideoloških usmeritev. Katoliški tabor je v darvinizmu v glavnem videl zaroto liberalcev in mladoslovencev na čelu z »Atilo« Vošnjakom, po drugi strani pa so se slednji zavedali pasti darvinistične teorije oziroma njenih nesrečnih izpeljav. Te so vodile v rasne teorije, to pa je bilo seveda voda na mlin nemški večini, ki se je oprijela Carnerijevih, Vogtovih in Haecklovih izpeljav. Janko Sernek je že na začetku sedemdesetih let 19. stoletja poudarjal ločevanje med darvinizmom in njegovimi nesrečnimi izpeljavami, ki so dale moralno in znanstveno podlago za vzpon nacionalizmov v 20. stoletju. V tridesetih letih 20. stoletja se je temeljite interpretacije in lucidne napovedi lotil Vladimir Bartol. V Darwinu je videl nadaljevanje Descartesovega mehanizirajočega sveta, nasproti pa mu je postavil individualno avtonomno dušo, ki si je sposobna sama najti prostor pod svobodnim soncem.

Glavne besede: Charles Darwin, darvinizem, Janko Sernek, Vladimir Bartol, Bartholomäus Carneri, interpretacije

HABJANIČ Oskar, MA in Philosophy, BA in History, Regional Museum Maribor, Senior Curator, Grajska ulica 2, 2000 Maribor, oskar.habjanic@maribor.si

Darwinism in Slovenia

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 70/2016 (153), No. 1-2, pp. 98–126, 127 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The contribution addresses various interpretations of Darwin along with interpretations of the theory of evolution. The Slovenes came into contact with Darwin through various ideological orientations. The Catholic camp regarded Darwinism mostly as a conspiracy devised by the liberals and the *Mladoslovenci* movement (Young Slovenes) with "Atila" Vošnjak at the helm, while on the other hand, the latter were aware of the traps of the Darwinian theory and its unfortunate derivatives. These led to racial theories, which was of course grist to the mill of the German majority that stuck to Carneri's, Vogt's and Haeckel's derivatives. As early as in the early seventies of the nineteenth century, Janko Sernek emphasised the differentiation between Darwinism and its unfortunate derivatives which provided moral and scientific foundation for the rise of nationalisms in the twentieth century. In the 1930s, Vladimir Bartol set about the making of a thorough interpretation and a lucid prediction. He considered Darwin to be a continuation of Descartes' mechanistic world; he contrasted it with an individual autonomous soul that is capable of finding its own place under the sun.

Key words: Charles Darwin, Darwinism, Janko Sernek, Vladimir Bartol, Bartholomäus Carneri

Razvojne poti darvinizma

Miselnemu svetu nemškega idealizma Hegla, Fichteja in Schellinga, s katerim so se srečevali slovenski študentje v Gradcu in na Dunaju sredi 19. stoletja, so se v drugi polovici stoletja pridružili in ga postopno izpodrivali novi miselni tokovi, povezani z liberalizmom, socializmom in evolucijsko teorijo. Slednja je bila rezultat naglega razmaha naravoslovnih znanosti, ki so poskušale odgovoriti na idealizirane predstave romantičnega gibanja, panteizma in teologije, ki niso dajali temeljnega odgovora o izvoru sveta in človeštva.

Znotraj tega se razvoj napoveduje z vznikom materializma¹ naravoslovcev Carla Vogta (1807–1895), Rudolfa Wagnerja (1805–1864) in Ludwiga Büchnerja (1824–1899) ter filozofov Ludwiga Feuerbacha (1804–1872) in Immanuela Hermanna Fichteja (1796–1879). Slednji so v duhu časa ločevanja cerkve od države postali ostra kritika tako teologov kot drugih naravoslovcev. Razvil se boj proti grozeči epidemiji materializma,² ki je na našem prostoru najbolj odmevala prek poslednjega »cesarjevega regenta«³ Carla Vogta. Ta je na vse kritike odgovoril z »malo evropsko turnejo«, ko je med letoma 1867 in 1870 predaval v več kot 30 mestih med Berlinom in Trstom, v povprečju s 100 poslušalci na predavanju.³ Materializem se je spraševal o nesmrtnosti duše, o svetopisemski razlagi sveta in človeštva, o izvoru človeka, vendar je pri tem na prvo mesto namesto Boga postavljaj materijo. Svet materialistov, kot so jim očitali teologi, je svet brez duše in osebnega Boga. Prav zaradi tega se celotna kritika ni razvijala v smeri razprave o materializmu, temveč proti materializmu.⁴ Podobne dikcije so se navzeli tudi v slovenskem tisku, predvsem katoliškem.⁵ Vzpon materializma se je začel v petdesetih letih 19. stoletja. Glavne pobude so prihajale predvsem od naravoslovcev. Carl Vogt je bil v osnovi geolog in biolog, Büchner je na primer študiral medicino, kemijo, botaniko, mineralogijo. Pri tem je treba izpostaviti dokončen razhod filozofije in naravoslovja, ki je bilo v Heglovem in Fichtejevem času še univerzalna znanost, sredi 19. stoletja pa je postalo popolnoma neodvisno

¹ Več o tem glej: Bayertz, Gerhard, Jaeschke, *Der Materialismus – Streit*.

² Bayertz, Gerhard, Jaeschke, *Der Materialismus – Streit*, str. 9.

³ Michler, *Darwinismus und Literatur*, str. 39.

⁴ Bayertz, Gerhard, Jaeschke, *Der Materialismus – Streit*, str. 11.

⁵ Glej Katoliški obzornik med letoma 1897 in 1899 ter 1905.

oziroma so se pojavljale naknadne filozofske interpretacije, dognane na polju naravoslovja.⁶

Charles Darwin (1809–1882) je Vogtovo delo navajal v svojem delu *The descent of man, and selection in relation to sex*, izdanem leta 1871. Darvinizem se je v splošni javni razpravi neredko uporabljal kot posledica materializma. Predvsem v nemško govorečem prostoru je bil z vzponom materializma teren za darvinizem pripravljen. Po letu izdaje *Origin of Species* (1859) se je za naslednji dve desetletji kritika materializma prenesla na darvinizem.⁷

Pa vendar je v tem kontekstu treba dodati še epilog k darvinizmu, ki se je v zadnji tretjini 19. stoletja uveljavil pod skovanko »*ignoramus et ignorabimus*«,⁸ z glavnim protagonistom nemškim fiziologom Emilom Boisom Reymondom (1818–1896). Bois Reymond je izpostavil meje znanstvenega kognitivnega sveta, sveta, ki ga je mogoče dojemati in dokazati. Izpostavil je sedem problemov, ki jih tako materializem kot darvinizem ne moreta rešiti: snov in sila, začetek gibanja, pojav življenja, urejenost v naravi, pojasnitev najpreprostejšega čuta, umno mišljenje in svoboda volje.⁹

Vplivi lamarkizma

Razne izpeljave evolucijske teorije so se v drugi polovici 19. stoletja razvile pri Jeanu Baptistu Lamarcku (1744–1829) v Franciji, Charlesu Darwinu (1809–1892) v Angliji in Ernstu Haecklu (1834–1919) v Nemčiji.

Dodati je treba, da besede evolucija ni uporabljal noben izmed zgoraj naštetih. Darwin je govoril o »*descent with modifications*« – nasledstvu z modificiranjem, Lamarck o »*transformisme*«, Haeckel pa je prevzel *Transmutations-Theorie ali Descendenz-Theorie*.¹⁰

Evolucijo je kot sinonim za »nasledstvo z modificiranjem« v angleški jezik vpeljal »univerzalec« viktorijanske dobe Herbert Spencer (1820–1903), ki je leta 1862 v svojem delu *First Principles* definiral univerzalni zakon: »*Evolucija je združevanje snovi in hkratno tratenje gibanja; medtem preide snov iz nedoločene, nepovezane homogenosti v določeno, povezano heterogenost*«. ¹¹ V knjigi *Principles of Biology* (1864–1867) je za evolucijo ves čas uporabljal opis organskega spreminjanja.

Najmočnejša in v 19. stoletju tudi najprepričljivejša alternativa Darwinovi teoriji je bila teorija Jeana Baptista Lamarcka, ki se je uveljavila kot lamarkizem. Bistvo teorije bi lahko zožili na sintagmo »*dedovanje pridobljenih lastnosti*«, kar

⁶ Bayertz, Gerhard, Jaeschke, *Der Materialismus – Streit*, str. 15.

⁷ Več o tem glej: Bayertz, Gerhard, Jaeschke, *Der Materialismus – Streit*.

⁸ Več o tem glej: Bayertz, Gerhard, Jaeschke, *Der Materialismus – Streit*.

⁹ A. B., *Darvinizem*, str. 217, v: Katoliški obzornik, 1898, št. 3.

¹⁰ Jay Stephen, *Darwinova revolucija*, str. 3.

¹¹ Prav tam, str. 5.

pomeni, da se dedujejo tisti organi, ki so neprestano v uporabi. Torej: bolj ko žirafa preteguje svoj vrat, daljši postaja z generacijami; oziroma manj ko noj uporablja svoja krila, tem bolj je nesposoben za letenje. Gre torej za dedovanje pridobljenih dednih lastnosti, pri čemer je potomstvo deležno koristi, ki so rezultat naporov njihovih staršev. Toda to evolucije ne vodi po lestvici navzgor. Lamarck je teorijo izpeljal v svojem delu *Philosophie Zoologique* leta 1809. Teorije se niso branili niti zagovorniki darvinizma. Ponovni vznik lamarkizma oziroma novolamarkizma je sovpadal s postopnim zatonom Darwinove teorije v osemdesetih in devetdesetih letih 19. stoletja, ko so se uveljavile evolucijske teorije Richarda Wettsteina (1863–1931), Ericha Wasmanna (1859–1931) in Theodorja Eimerja (1843–1898), ki dokazujejo, da postopne spremembe na živalih niso stvar naključja, temveč imajo svoj smoter, ne zanemarijajo vplivov okolja in življenjskih razmer.

Obe teoriji v osnovi izhajata iz pojma prilagoditve, kar pomeni, da se živa bitja razvijajo glede na novonastale potrebe in okolje, v katerem živijo. V obeh teorijah jih okolje potisne v nove oblike. V lamarkizmu je ta prenos neposreden, kar pomeni, da organizem zazna spremembo v okolju, se odzove na ustrezen način in svojo reakcijo prenese neposredno na potomstvo. Po drugi strani darvinizem izhaja iz dvostopenjskega procesa, v katerem sta spremenljivost in usmerjanje rezultat dveh različnih sil. Gre za tako imenovano genetsko variacijo kot prvo stopnjo, ki se zgodi po naključju, druga stopnja, selekcija, pa deluje na neusmerjeno spremenljivost, kjer je populacija spremenjena tako, da ugodnejšim inačicam namenijo večji reprodukcijski uspeh.¹² Pri lamarkizmu gre za točno določenega »ključavničarja«, ki odpira točno določena vrata, pri darvinizmu pa ključavničar odpira različna vrata, dokler enih ne odpre; gre torej za selekcijo na podlagi naključja, sreče. Kar so darvinisti pogrešali pri Darwinovi naravni selekciji, je prav izvor sprememb, na podlagi katerih naravna teorija deluje. Lamarkizem je bil tu zelo jasen: evolucija je odgovor na potrebe, ki jih narekuje okolje.

Razmah darvinizma

Teorija napredka in razumevanja človeka in živali v povezavi z naravo in naravnimi procesi je torej prežemala vse 19. stoletje. Darwin se je rodil na začetku tega »dolgega stoletja«, leta 1809, kot peti otrok v premožni in ugledni družini. Charlesov ded Erasmus Darwin je bil eden vplivnejših mislecev angleškega razsvetljenstva 18. stoletja. Bil je član tako imenovanega »*Lunar Society*«, katerega član je bil tudi James Watt. Charlesov oče je bil zdravnik, zato je bilo logično, da je medicino najprej študiral tudi sin Charles, a ta je študij hitro opustil. Prepisal se je na Cambridge, kjer je študiral teologijo, da bi postal anglikanski duhovnik. Seznanil se je z naravoslovjem in vplivnimi geologi svojega časa, med drugim tudi s Charlesom Lyellom (1797–1875). Ta je Charlesa leta 1831, stare-

¹² Jay Stephen, *Darwinova revolucija*, str. 21.

ga 22 let, vkrcal na ladjo Beagle, ki je plula po morjih južnoameriškega Tihega oceana.¹³

Med vplivnimi deli, ki jih je Darwin vneto prebiral na potovanju in ki so zaznamovala njegovo osrednjo misel, velja omeniti delo *Principles of geology* (1830–1833) angleškega geologa Charlesa Lyella; prvi zvezek je Darwin dobil za popotnico na ladjo Beagle, drugi pa ga je dohitel v Južni Ameriki. Lyell je v »*Principih*« izpostavil, da se svet že od davnih časov nenehno giblje in spreminja, današnji svet pa temelji na preteklih dejanjih in dogodkih in iz njih izhaja. Veliko prahu je Lyell dvignil z objavo svojega naslednjega dela dobrih 30 let kasneje, *The Geological Evidences of the Antiquity of Man* (1863), v katerem sprejme in vanj vključi Darwinove ključne evolucijske procese: da evolucija poteka tudi v naravi, da človek ni nedavno prišel na Zemljo in, ključno, da se človeško telo razvija v naravnih procesih, kot je naravna selekcija.¹⁴ Vendar pa Lyell tako kot Alfred Russel Wallace (1823–1913), Darwinov rival in nesojeni »soavtor« evolucijske teorije, evoluciji postavi meje, saj evolucija ne more oblikovati človekove narave. Darwin ostane dokaj izoliran v svojih pogledih in se sprašuje, kaj nam pomaga znanstveno mišljenje, če se omejimo zgolj na manjše probleme, in čemu služi znanost, če se v bolj kompleksnih odgovorih zateče k religiji.¹⁵

Omeniti je treba tudi dognanja Thomasa Roberta Malthussa (1766–1834). Proslavil se je z delom *An Essay on the Principle of the population*, ki ga je izdal pod anonimnim avtorstvom leta 1798. Darwin je v svoji avtobiografiji zapisal: »Oktobra 1. 1838 [...] sem po naključju za zabavo prebiral Malthusovo Prebivalstvo, in kljub temu, da sem bil zaradi dolgotrajnega opazovanja navad živali in rastlin pripravljen upoštevati boj za obstanek, ki poteka vsepovsod, me je nenkrat prešinilo, da se bodo v teh pogojih prednostne variacije verjetno ohranile, neprednostne pa bodo izginile. Posledica tega bi bilo oblikovanje nove vrste.«¹⁶ Malthuss skratka pod vplivi nagle industrializacije izpostavi, da je v vsaki »zlati dobi« prišlo do blagostanja in pretirane naseljenosti, posledično pa je sledil čas stradanja in izčrpanja kot odgovor na prenaseljenost. Darwin je seveda samo povzel, da bodo krizi navkljub preživeli samo tisti, ki se bodo najbolje prilagodili novim življenjskim razmeram.

V letu izdaje *Origin of Species* (1859) je izšlo še izjemno priljubljeno delo angleškega novinarja Samuela Smillesa (1812–1894) z naslovom *Self-Help*; v knjigi je avtor opisal viktorijanske navade. Glavno, z racionalizmom podprto misel pa je strnil že v uvodu: »*Heaven helps those who help themselves.*«¹⁷ V duhu kapitalizma je izhajal iz posameznika, ki deluje z maksimo, da mora vsak prispevati za svoje blagostanje, s čimer bo najbolje služil tudi celotni naciji. Največ, kar lahko stori država, je, da mu omogoči svobodo, da se razvija in krepi svojo osebnostno rast.

¹³ Več o Darwinovem potovanju na ladji Beagle glej: Darwin, *Dnevnik raziskovanj*

¹⁴ Cain, *Introduction – Human Evolution after Origin of Species*, str. XVII.

¹⁵ Prav tam, str. XVIII.

¹⁶ Citirano iz: Jay Stephen, *Darwinova revolucija*, str. 7.

¹⁷ »Nebo pomaga tistim, ki si pomagajo sami.«, v: Smiles, *Self-Help*, str. 16.

Naloga vlade je, da ščiti življenje, svobodo in lastnino,¹⁸ posameznik pa naj se raje zanaša na svoje delo, ne na institucije. Svoboda izraža tako moralni kot politični napredek in je rezultat posameznikovega delovanja, energije in neodvisnosti.¹⁹ Največji suženj ni tisti, ki mu vlada despot ali zla misel, temveč tisti, ki ga vodijo sebičnost, ignoranca in vice.

Drugo delo, ki je izšlo v letu izdaje *Origin of Species* v duhu liberalizma in razvoja demokracije, je delo Johna Stuarta Milla (1806–1873) *On liberty*, ki že v uvodnem nagovoru dregne v mit o enakovrednosti spolov. Millovo delo nastavi ogledalo cinični meščanski družbi, na kar so opozarjali že njegovi nemški kolegi.²⁰ Predmet razprave je državljanska ali družbena svoboda in meje legitimne oblasti družbe nad posameznikom. Oblast izraža voljo in glas ljudstva, ki temelji na individualni svobodi.²¹ Mill v nadaljevanju izpostavlja, da je cilj razprave razmejiti vlogo države in njeno pravico poseganja v osebno svobodo individuuma, in to je samo v primeru samozaščite.²² Ostro se odzove tudi na moralne krščanske nauke, ki pod kalvinistično dogmo zapovedujejo, česa ne smemo narediti, namesto da bi bolj poudarjali tisto, kar je za družbo dobro. Gre za kritiko podcenjevalnega odnosa do samega sebe, pri čemer bo vsak dosegel odrešitev šele tedaj, ko bo svojo zlo in pokvarjeno naravo pokončal v samem sebi.

V ta svet razcepljenosti med družbo in posameznika, med osebno svobodo in oblastjo države je zgrmela še Darwinova revolucionarna teorija o naravni selekciji, ki je na neki način interpretirala tako Millovo hvalnico iskanja resnice in pravice kot Smilesov hvalospev meščanskim vrednotam. Darwin je v delu *Origin of Species* na samem začetku izbral citat Francisa Bacona (1561–1626), »očeta« *empirizma*, ki zagovarja tezo, da mora vsak znanstveni dokaz počivati na izkustvu. Izbira citata pravzaprav sploh ni naključje. Vse Darwinove publikacije, teze in dognanja temeljijo ravno na Baconovi osnovni premisi in izhajajo iz nje. Podal jo je v delu *The Advancement of Learning*: »Če torej sklenem, nihče naj spričo napačnega pojmovanja zmernosti ali narobe zastavljene vzdržnosti ne misli in ne trdi, da lahko človek išče predaleč oziroma se pretirano spozna na knjigo Božje besede ali knjigo Božjih dejanj; na blagostanje oziroma filozofijo; ljudje naj si rajši prizadevajo, da bodo nenehno napredovali in spoznavali oboje.«²³ Doba, ki jo zaznamuje Darwin, je nadaljevanje Descartesovega dvoma. Darwin tako v svoji avtobiografiji zapiše, da so ga številne neraziskane skrivnosti prignale do spoznanja, da ostane agnostik, ali kot je lepo razvidno že iz njegovega prvenca: »Mišljenje, da je bila vsaka vrsta samostojno ustvarjena, je zmotno.«²⁴

¹⁸ Smiles, *Self-Help*, str. 17.

¹⁹ Prav tam, str. 18.

²⁰ Arthur Schopenhauer je leta 1844 opozarjal, da nemška družba potrebuje »zdravilo za duha«, nekaj let kasneje je Friedrich Nietzsche domovino Prusijo poimenoval »domovina vseh barvnih lončkov«. Več o tem glej: Habjanič, »Času neprimerna premišljevanja«, str. 34–39.

²¹ Mill, *O svobodi*, str. 43.

²² Prav tam, str. 44.

²³ Citirano iz: Darwin, *O nastanku vrst*, str. 14.

²⁴ Prav tam, str. 18.

V *Origin of Species* Darwin razvije teorijo evolucije na podlagi boja za obstanek, ki temelji na preživetju najspodobnejših. Že na začetku je treba potegniti ostro ločnico s prej omenjenim lamarkizmom, s čimer so mnogi darvinisti z veseljem koketirali. Tu ne gre za napredovanje od nižjega k višjemu, čemur je že Darwin ostro nasprotoval. Gibalo evolucije je neka povsem slepa sila, in ne naperjenost k čedalje večji popolnosti in večvrednosti, kamor so zašle različne rasne teorije.

Drugo pomembno dognanje je seveda naravna selekcija, s čimer je Darwin prevzel Lyellovo gradualistično interpretacijo nastanka Zemlje ter jo prenesel na živo bitje, ki se iz generacije v generacijo spreminja, vendar ni nujno, da na bolje, kot predpostavlja lamarkizem. »Pri družbenih bitjih prilagaja zgradbo vseh posameznikov za dobro skupnosti, če odbrana sprememba koristi vsem. Nečesa pa naravno odbiranje ni zmožno narediti, namreč, predrugačiti zgradbo vrste, ne da bi ji s tem dalo kako prednost v dobro katere druge vrste.«²⁵ Tista vrsta, ki se ne prilagodi, postaja vse redkejša in nazadnje izumre. Največjo sposobnost preživetja imajo tiste vrste, ki imajo raznovrstno zgradbo in sposobnost prilagajanja okolju: »[...] kolikor raznovrstnejši postanejo potomci, toliko boljše možnosti bodo imeli za zmago v bitki življenja. Naravno odbiranje pelje k razhajanju lastnosti ter k dobršnemu izumiranju manj izpopolnjenih in vmesnih oblik življenja.«²⁶

Darwinovo teorijo naravnega izbora kritizirajo predvsem zaradi naključij, ki jih predvideva, medtem ko sorodne teorije obljublajo »vsak svojega ključarja« ali posežejo po predestinaciji oziroma evolucijski teleologiji, po kateri s pomočjo božjega načrta pride do določenega napredka. Toda darvinizem je predpostavljal naravni, sonaravni razvoj živih bitij s prilagajanjem oziroma odzivi na okolico.

Teorija naravnega izbora je bila v zraku, Darwin jo je le artikuliral in napisal v enem zamahu, praktično v enem letu. Za delo je menil, da bi lahko bilo domišljavo, vendar pa misli, da bo poželo zanimanje javnosti. Darwinov prijatelj Thomas Henry Huxley (1825–1895) je o teoriji dejal: »Kako neskončno neumno, da se tega nisem domislil sam.«²⁷ Leta 1869 je Marx pisal Engelsu o Darwinovem delu *Origin of Species*, da je nadvse primerna knjiga za raziskovanje naravoslovja. Marx je imel o Darwinu zelo dobro mnenje, med njima je potekala tudi korespondenca. Knjiga je izšla 24. novembra 1859 v 1250 izvodih, ki so pošli še istega leta. Do leta 1872 je izšla v šestih dopolnjenih izdajah, v Angliji so prodali kar 16 tisoč izvodov, že leta 1860 sta izšla ameriška izdaja ter prevod v nemščino. V nemškem prevodu je prevajalec Heinrich Georg Bronn (1800–1862) uveljavljal svoje evolucijske ideje, s katerimi Darwin ni soglašal; leta 1867 je izšel izboljšan prevod. Leta 1862 je izšel še francoski prevod, ki ga je Darwin prav tako zavrnil (popravljen je izšel leta 1876), sledili so še švedski (1869), danski (1872), poljski (1873), madžarski (1874), španski (1877) in srbski prevod (1878).²⁸

²⁵ Prav tam, str. 69.

²⁶ Prav tam, str. 95.

²⁷ Citirano iz: Kuntner, *Darwin, Nastanek vrst in evolucija*, str. 332.

²⁸ Prav tam.

A Darwinov naravni izbor je bil le prva stopnja prebiranja. Korak dlje je stopil v svojem naslednjem delu, v *The descent of man, and selection in relation to sex*, ki je izšel leta 1871. V tem delu je naravni izbor nadgradil s spolnim izborom, obenem pa začrtal pot, po kateri izvor človeka lahko izhaja tudi iz nižjih oblik, saj izvor človeka prav tako poteka po poti evolucije kot pri drugih živalskih vrstah, kot je že bilo dokazano pri *Origin of Species*.

Teorija se ni prijetla niti med samimi darvinisti, ki jim je bila pravzaprav odveč, saj je bila razlaga razvoja živih bitij s pomočjo naravne selekcije zanje popolnoma zadostna. Največji kritik spolnega izbora je bil Darwinov mlajši kolega Wallace, ki je spolni izbor reduciral na boj za preživetje, Darwina samega pa je obtožil »darwinistične herezije«. Wallace, ki je Darwina priznaval za svojega učitelja, se je v tem primeru približal teleološki interpretaciji evolucije, po kateri nekaterih stvari, recimo nastanka človeka, ni mogoče razložiti s procesom evolucije, temveč se nasloniti na nevidno božjo roko, ki vodi naravo.

Darwin je take napade prav gotovo pričakoval, zato je že leto po izdaji *The Descent of Man*, izdanega leta 1871, izdal *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (1872), v katerem še zoži razmik med človekom in živaljo. Lastnosti, ki jih je mogoče najti in dokazati pri živali, v enaki meri poseduje tudi človek. Darwin se je osredotočil na žalovanje, obup, veselje, predanost, sovraštvo, kazni, začudenje. Pri tem je uporabil najnovejše raziskave iz medicine, anatomije, anketnih vprašalnikov, ki so jih raziskovalci in misijonarji izpolnjevali v na novo odkritih deželah, ter fotografski material, uporabljen za znanstveno raziskovanje, ki je razkrivalo razpoloženje posameznikov. Knjiga je bila v ruski jezik prevedena leta 1872, v nemščino, nizozemščino in poljščino leta 1873, francoščino leta 1874 in v italijanščino leta 1890.

Odmevi darvinizma v habsburški monarhiji

Razvoj darvinizma in prvi odmevi na Dunaju so tesno povezani z vzponom liberalizma v drugi polovici 19. stoletja. Ob tem v osredje pridejo vse teme, ki so povezane s krizo identitete meščanskega razreda. K temu sodijo zahteve po emancipaciji, socialni reformi, pacifizmu,²⁹ razmahu sionizma³⁰ in antisemitizma,

²⁹ Bertha von Suttner v svojem znamenitem delu *Die Waffen nieder!* kot prvoosebna pripovedovalka omenja prihod novih knjig, ki jih je leta 1859 priporočil knjigarnar, med njimi tudi Darwinovo *The Origin Of Species*, ter nadaljuje: »[...] und er macht uns aufmerksam, daß dies besonders interessant sei und geeignet, epochemachend zu wirken«; glej: Suttner, *Die Waffen nieder!*, str. 36. Leto 1859 je sicer v Berthini zavesti tudi simbolično mišljeno kot leto poloma avstrijske vojske v bitki pri Solferinu, kar je povzročilo preobrazbo avstrijske družbe ter prelom tako v političnem (prihod liberalcev) kot mentalnem smislu (»Ich Kriege«).

³⁰ Theodor Herzl, urednik feljtonov pri *Neue Freie Presse*, je obiskoval živalski vrt, v katerem so bili v letih 1896 in 1897 »razstavljeni« afriški domorodci. Glej: Michler, *Darwinismus und Literatur*, str. 355.

v literaturi se obdelujejo teme, kot so vojna, lastnina, država, ljubezen in spol, ter rasna³¹ vprašanja.³²

Darvinizem je predstavljal idealno osnovo, na katero so se lahko sklicevale vse teorije, od mitologije in naravoslovja do literature, ideologije, filozofije in psihologije. Prvo javno predavanje o Darwinu je v Avstriji imel Gustav Jäger (1832–1917) v *Verein zur Verbreitung naturwissenschaftlicher Kenntnisse* 10. in 15. decembra 1860. Društvo je bilo ustanovljeno leta 1855 na Dunaju, takrat je štelo 319 članov, med katerimi jih je bilo kar nekaj srednjih let. Jäger je bil leta 1860 star 28 let.³³ Darwinova priljubljenost je rasla tudi v prihodnjih letih. Leta 1867, torej prav v času liberalne ofenzive v dunajskem parlamentu,³⁴ je Haeckel Darwinu sporočil, da mu *Zoologisch-botanischen Gessellschaft* na Dunaju podeljuje častno diplomu, leta 1872 je postal skupaj z Baerom, Haecklom in drugimi častni član dunajskega *Antropologischen Gesellschat*, leta 1875 častni član *Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, že leta 1877, torej še v času življenja, pa je na fasadi novega Naravoslovnega muzeja na Dunaju dobil spominsko obeležje.³⁵ Leta 1865 je graški zoolog Oscar Schmidt (1823–1886) kot prvi protestantski rektor na katerikoli avstrijski univerzi v uvodnem govoru odkrito branil darvinizem.³⁶ Schmidtov govor je treba razumeti kot odgovor Josephu Hyrtlju (1810–1894), ki je ob 500. obletnici dunajske univerze v nastopnem rektorskem govoru močno podvomil o dokazovanju materialistov Carla Vogta in Rudolfa Wagnerja, posledično pa tudi o samem darvinizmu. Med Hyrtllovim govorom so študentje zapustili predavalnico, povzročil pa je tudi hude odmeve v liberalnem časopisju.³⁷

Nemci in darvinizem na Slovenskem

Nemška večina je darvinizem vključila v svoje izpeljave kulturne, politične in gospodarske hegemonije. Nemško časopisje je redno povzemalo prispevke vidnejših materialistov Vogta, Büchnerja in Haeckla. Med vidnejšimi darvinisti, prepoznanimi tudi izven monarhije, pa velja omeniti Bartholomäusa Carnerija, ki je živel v Viltušu in Mariboru.

Prvi odmevi v časopisju so prišli relativno hitro. Leta 1861, torej slabi dve leti po angleškem izidu dela *Origin of Species* ter dobro leto po nemškem prevodu, so v častniku *Blätter aus Krain*³⁸ povzeli misli nemškega materialista in filozofa dr.

³¹ Ob koncu stoletja se je za Afričane v nemško govorečem prostoru uveljavilo poimenovanje »Aschanti«. Razstavljeni so bili kot eksponati v živalskih vrtovih. Tako si je bilo leta 1896 v dunajskem živalskem vrtu mogoče ogledati 30 moških, 18 žensk in 20 otrok, ki so živeli v 12 do 14 kolibah. Razstava je bila prava atrakcija, saj si jo je v prvih dnevih ogledalo kar 15 tisoč obiskovalcev, julija pa kar 106 tisoč. Glej: Michler, *Darwinismus und Literatur*, str. 353.

³² Michler, *Darwinismus und Literatur*, str. 13.

³³ Prav tam, str. 32.

³⁴ Melik, *Razcep med staroslovenci in mladoslovenci*, str. 85.

³⁵ Michler, *Darwinismus und Literatur*, str. 33.

³⁶ Prav tam, str. 36.

³⁷ Prav tam, str. 35.

³⁸ *Blätter aus Krain*, 9. 3. 1861, V, št. 10, str. 39–40.

Ludviga Büchnerja. Büchner Darwinov nauk med drugim primerja tudi z vzponom socializma, v članku pa njegova dognanja v glavnem povzema na primeru rdečih, rumenih in črnih mravelj ter na hierarhičnih in suženjskih vlogah posameznih vrst, s čimer vsaj simbolično aplicira na slovanske narode.

Resnejša polemika se je nadaljevala v nemškem dnevniku *Laibacher Zeitung*,³⁹ ki je maja 1871 objavil članek z naslovom *Gegen Darwin*. Pisec izhaja iz teze o napredovanju živalskih vrst, ki delujejo po enakem principu kot pri geologiji, vendar gre pri živalskih vrstah za nenehen napredek, za izpopolnjevanje, kar Darwin dokaže na podlagi dveh izhodišč: naravnega izbora in boja za obstanek.⁴⁰ V tako imenovani *Bellum omnium contra omnes*⁴¹ preživijo samo najpopolnejša bitja na račun šibkejših. Avtor ugotavlja, da Darwin v svoji teoriji ni osamljen. Omenja pionirja evolucije 18. stoletja Jeana Baptista Lamacka, Étienno Geoffroya Saint-Hilaira (1772–1844), francoskega naravoslovca in Lamarckovega somišljenika. Avtor se v nadaljevanju posveti zgolj teoriji Theodorja Ludwiga Wilhelma Bischoffa (1807–1882), profesorja anatomije v Heidelbergu, ki je trdil, da ženske niso primerne za študij medicine zaradi njihove fiziološke manjvrednosti. Bischoff je navedel tehten argument za prehajanje lastnosti med organizmi, še posebej iz nižjih v višje, kjer je Darwin pravzaprav vse prepustil golemu naključju, sreči, s čimer je jasno dokazal, da pri njem ne gre za znanstveno teorijo, temveč v tem primeru zgolj za metodo dokazovanja, ki izhaja iz gole sreče. Bischoff se je s tem pridružil oportunistom na strani tako imenovane evolucijske teologije, ki so trdili, da Bog pripravi neke vrste bazen, kjer se napredne lastnosti pokrijejo in nato preidejo na Zemljo v formi višjega bitja.⁴² V ospredju je bil pomen ločevanja človeka od živali, kar je bilo najtrši oreh za razumevanje in mentalni preskok 19. stoletja, kar ni uspelo niti večini darvinistov, kaj šele njegovim nasprotnikom.

*Marburger Zeitung*⁴³ je v rubriki »*Vermischte Nachrichten*« prinesel romantični opis Darwinovega življenja ob njegovem 66. rojstnem dnevu. Avtor se je razpisal o njegovi življenjski poti, potovanju na ladji Beagle, njegovem življenju z družino ter temeljnih delih.

Le nekaj mesecev pozneje se je v istem časopisu začela serija člankov Carla Vogta z naslovom *Der Armensch*.⁴⁴ Usmerjenost nemškega časopisja je torej popolnoma jasna. S pomočjo Darwinove teorije so prevzeli rasistično ideologijo o večvrednosti nemške rase, ki sta jo tako vneto zagovarjala Vogt in Haeckel. To je bil čas, ko so množična taborska gibanja na Spodnjem Štajerskem že pustila močne sledove, tako zgodovinski kot nezgodovinski narodi pa so v zgolj desetletje stari

³⁹ *Laibacher Zeitung*, 5. 5. 1871, št. 103, str. 744–745.

⁴⁰ Prav tam, str. 744.

⁴¹ Avtor tukaj uporabi znamenito Hobbesovo prispodobo tako imenovane totalne vojne, ki jo je Thomas Hobbes (1588–1679) uporabil v svojem delu *Leviathan* iz leta 1651, v katerem je sicer definiral družbeno pogodbo. V tem kontekstu se avtor teksta o Darwinu verjetno nanaša na tako imenovanega »umetnega človeka« kot prispodobo popolnega bitja, ki si ga je Hobbes sicer izposodil iz Svetega pisma. Glej: Hobbes, *Leviathan*, str. 7 in str. 477.

⁴² Cronin, *The Ant and the Peacock*, str. 18.

⁴³ *Marburger Zeitung*, 23. 2. 1876, XV, št. 22.

⁴⁴ *Marburger Zeitung*, 8. 9. 1976, XV, št. 107.

avstro-ogrski politični tvorbi že začeli uveljavljati svojo narodnostno naperjenost in željo po enakopravnosti. Trditve »omikanega sveta« so bile zato za Nemce, živeče na Spodnjem Štajerskem, še kako dobrodošle. Nemške stranke in časopisi so zelo očitno sprejeli Darwinovo teorijo kot pomoč pri dokazovanju superiornosti nemške narodnosti nad slovansko.

Na Štajerskem se je z darvinizmom najresneje spopadel član nemške liberalne struje Bartholomeus Carneri (1821–1909), filozof in pesnik, med letoma 1861 in 1883 poslanec štajerskega deželnega zbora in od leta 1870 tudi poslanec državnega zbora, kjer je s svojimi dolгими govori spravljal v obup slovenske poslance. Kot poslanec se je zavzemal za nemško prevlado znotraj avstro-ogrske državne tvorbe.⁴⁵ Vošnjak ga v svojih spominih prav zaradi nenaklonjenosti do Slovencev imenuje »Jeremias von Wildhaus« in ga prikaže kot hromega in sključenega človeka, podobnega kakemu satiru.⁴⁶

Carneri je kot filozof nase prvič opozoril z delom *Sittlichkeit und Darwinismus*, ki je izšlo leta 1871 na Dunaju. V treh knjigah je dokazoval, da je politična svoboda mogoča samo z moralno svobodo državljanov, zato je etično držo, h kateri mora težiti celotna skupnost, mogoče doseči le in zgolj z resnico in svobodo. Carneri si je za osnovo vzel evolucijsko teorijo, ki jo je uporabil pri razvoju družbe znotraj državne tvorbe. V enakost narodov ali spolov ni verjel, temveč gre pri njem za izraz medsebojnih odnosov, med katerimi ima vsak svojo dolžnost.⁴⁷ Podobno se je darvinizma oprijel pri narodnem vprašanju. Slovanske želje po večji avtonomnosti oziroma prepoznanju slovenskega jezika je argumentiral s prilagodljivostjo bolj razviti nemški kulturi, do stopnje katere se manjši narodi ne bodo nikoli povzpeli. Zato je po njegovem edina pot k njihovem razvoju tako nerazvite kulturne krajine kot nedohranjenega intelektualnega razvoja podreitev nemški kulturi.⁴⁸ Slovanom je obenem vehementno predlagal, da naj se naslonijo na višjo kulturo Germanov, ki jih bo dvignila na raven civilizacije, kot je človek dvignil opico.⁴⁹ V etični družbi gre za nenehen boj med delom, pravico in inteligenco, kar nazadnje posamezno družbo pripelje na višjo civilizacijsko raven. Rast posameznika kot družbe je mogoča samo v nenehnem boju oziroma uravnavanju med Kapitalom, Delom in Močjo.⁵⁰

Ne gre spregledati Carnerijevega pacifizma, za katerega se je dosledno zavzel že v svoji prvi knjigi. Smrtna obsodba nas vrača v čas privilegijev, kjer država prevzame vlogo nadčloveka. Boj za obstanek mora potekati med moralnimi ljudmi, za katere je kategorični imperativ mir; smrtna obsodba je tako negacija napredka civilizirane družbe. Smrtno obsodbo sme oblast uporabiti zgolj v primerih, ko ni nobene druge rešitve.⁵¹

⁴⁵ Schwarz, *Carneri zu Eben- und Bergfelden, Bartholomäus Ritter von*, str. 151.

⁴⁶ Vošnjak, *Spomini*, str. 203.

⁴⁷ Carneri, *Sittlichkeit und Darwinismus*, str. 378.

⁴⁸ Prav tam, str. 437.

⁴⁹ Prav tam, str. 439.

⁵⁰ Prav tam, str. 508.

⁵¹ Prav tam, str. 304.

Darvinizem med Slovenci

Prvi med Slovenci se je z Darwinom javno soočil in o njem podal temeljito analizo Janko Sernec (1834–1909), eden največjih narodnih buditeljev na slovenskem Štajerskem. Junija 1870 je bil v *Slovenskem gospodarju* objavljen članek v dveh delih z naslovom *O Darwinovem nauku*.⁵² Sernec je zavrnil Darwinov nauk o naravnem izboru in boj za obstanek, iz katerega je Darwin izpeljal gradualistični razvoj napredovanja živali, kar je že pred tem uveljavil njegov starejši prijatelj in mentor Lyell v geologiji. Sernečevo razumevanje in neodobravanje sta seveda pričakovana in v sozvočju s številnimi kritikami, ki so se oprijele Darwina tako za časa njegovega življenja kot po njegovi smrti, ko je teorija naravnega izbora poniknila za naslednjih 50 let, teorija spolnega izbora pa za naslednje stoletje.

Temeljni očitek Darwinu je seveda boj za obstanek, iz katerega izhaja preživetje najmočnejšega oziroma preživetje tistega, kot Sernec pravilno ugotavlja, »kader je kateri razdelek doma v prav ugodnem kraju«,⁵³ torej tisti, ki se najbolje prilagodi okolju. Drugi glavni očitek, razlikovanje človeka od živali, ga do neke mere postavi na stran Darwinovega učenca Alfreda Russlla Wallacea (1823–1913). Ta je zvesto sledil naravnemu izboru, vendar le do točke, ki se dotika živalskega naravnega izbora. Wallace namreč ni mogel sprejeti teze, da je človek prav tako proizvod naravnega procesa, izhajajoč iz živali, torej opice. Zato se je v tem primeru odmaknil od naravnega izbora ter posegel po naravni teologiji, po kateri je Bog tista končna avtoriteta, ki potegne končno ločnico med svetom živali in svetom človeka. Serneca je sicer zmotila že sama teorija naravnega izbora, saj ni verjel v dokazovanje o prehodu iz nižje v višjo vrsto, temveč »da še nikoli ni postalo novo višje pleme iz starih plemen nižje vrste, temuč le novi razdelki so postali v taistem plemenu«,⁵⁴ razlika je le v stopnji razvoja znotraj določene vrste in ne v prehajanju iz ene v drugo.

Sernečevo razumevanje in argumentiranje Darwinovega nauka je bilo pričakovano. Darwinov nauk je pomenil popoln preobrat in odmik od nemškega idealizma, ki se je takrat prek Hegla, Fichteja in Schelinga uveljavil v razsvetljeno-romantično in vse bolj sekularizirano usmerjeni meščanski nomenklaturi. Nemška filozofska šola je prek razumevanja »*Absoluta*« nadomestila vseмогоčnega Boga, ki se pomakne v abstraktno sfero. Sernec je videl Darwinovo delo kot odgovor, kot nasprotje nemškemu idealizmu, vendar pa je šel Darwin v svojem razumevanju praktično še dlje in se je deklariral za agnostika.⁵⁵ Temeljno Sernečevo nesprejemanje Darwina je izhajalo iz golega boja za preživetje, »za lastno življenje in pokončanje nasprotnikov«. ⁵⁶ Sernec kot eden glavnih agitatorjev slovenske narodne zavesti v Mariboru, ustanovitelj in prvi predsednik Čitalnice leta 1861 ter eden izmed idejnih vodij ustanovljenega časopisa *Slovenski narod* se je v svoji politični karieri zavzemal

⁵² Slovenski gospodar, 23. 6. 1870, IV, št. 25, in 30. 6. 1870, IV, št. 26.

⁵³ Slovenski gospodar, 23. 6. 1870, IV, št. 25, str. 99.

⁵⁴ Slovenski gospodar, 30. 6. 1870, IV, št. 26, str. 103.

⁵⁵ Glej: Wuketits, *Der stille Revolutionär*.

⁵⁶ Slovenski gospodar, 23. 6. 1870, IV, št. 25, str. 99.

za enakopravnost slovenskega naroda znotraj monarhije. Sam se je sicer izrekal proti tako imenovanemu Mariborskemu programu,⁵⁷ ki so ga sprejeli staroslovenci leta 1865 na pobudo Andreja Einspielerja (1813–1888), v katerem so zahtevali združitev Koroške, Štajerske, Kranjske in avstrijske Primorske v enotno politično tvorbo, imenovano Notranja Avstrija. Aktualna sta bila dva načrta, že omenjeni načrt po tako imenovanem zgodovinskem pravu, ki se je po Sernečevem mnenju preveč naslanjal na češki zgodovinski program, in drugi, ki se je po naravnem pravu zavzemal za priznanje lastnega jezika in kulture.

O Sernečevi naklonjenosti in razumevanju naravnega prava je mogoče sklepati prav iz nasprotovanja rasnim teorijam, ko pravi: »*Tedaj Darwinov nauk nič drugega ni, ko strašno ponižanje človeškega rodu, in velika pomota sedajnega časa. Tudi praktični nasledki tega nauka niso kaj drugega, ko krivica. Človeški rod je res razdeljen po narodnostih, vendar ima vsak narod v sebi vse lastnosti, ki mu dajejo človeško dostojnost. Naravno je, da vsak narod po svoji duhni moči, po svoji deželi itd. nekaj drugega ljubi, da si je vsak izvolil drugo delo. Zavrloj tega pa še nobeden narod ni višjega ali nižjega razdelka v človeškem plemenu, temuč enaki so si narodi pred Bogom, naj bodo tudi enaki pred postavo. Narodi bolj razviti nimajo pravice preganjanja manj razvitih narodov; naj jih učijo in naj se od njih naučijo, kar imajo ovi dobrega in blagega.*«⁵⁸ Enakost torej temelji na medsebojnem razumevanju in spoštovanju drug drugega.

Sernec je v interpretaciji Darwina sicer deloma padel pod vpliv rasističnih izpeljank Darwinove teorije, ki jih je Darwin ostro zavračal, jih je pa sprejemal in vključeval Carl Vogt. Ta je sprva želel prevesti Darwinovo delo *The Origin of Species*, a mu Darwin, ki je poznal njegova rasistična načela, tega ni dopustil. Sernec je pri interpretaciji Darwinovega dela *Origin of Species* imel na voljo dva prevoda v nemški jezik. S prvim iz leta 1860, torej dve leti po izidu originala, oziroma z dodatkom se Darwin prav tako ni strinjal. Dodatek je vehementno napisal nemški paleontolog Heinrich Georg Bronn (1817–1895), a je kljub temu zelo pripomogel k seznanjanju z naravnim izborom v nemških deželah in še posebno vplival na Ernsta Haeckla, ki je darvinizem populariziral v nemško govorečem svetu. Drugi, izboljšani prevod je delo Juliusa Victorja Carusa (1823–1903), s katerim je Darwin soglašal. Tako Vogt kot Haeckel sta bila izrazito naklonjena rasističnim teorijam, ki so odpirale pot »večvredni« severnoevropski rasi, ki je takrat pod vplivi kolonialne politike prevladovala »med tako imenovanim omikanim svetom«,⁵⁹ kot se je cinično izrazil Sernec.

Sernec je sicer ločeval med Darwinom samim in njegovimi učenci, ko je napisal: »*Ovi nauk je tudi imel svoje nasledke v narodnih zadevah. Darwinovi učenci nas namreč tudi učijo, da ima človeški rod svoje razdelke po narodih, in da so ovi razdelki močnejši ali slabeyi, kakor pri živalih. Močnejši narod tedaj tudi slabejega preganja; seveda je to po Darwinu samo naravna postava, ne pravica močnejega naroda, ker pomen pravice se sploh ne da razviti iz Darwinovega nauka. Ali nekte-*

⁵⁷ Lončar, Dragotin. *Dr. Janko Sernec*, v: Sodobnost, 1935, III, št. 2, str. 124.

⁵⁸ Slovenski gospodar, 30. 6. 1870, IV, št. 26, str. 104.

⁵⁹ Prav tam, str. 103.

rim je zadosti, da imajo za se naravno postavo in da jo rabijo neusmiljeno, zlasti proti Slovanskemu narodu, to občutimo dobro zlasti mi Slovenci.»⁶⁰ Za Serneca je kal vzklila prav iz Darwinovega naravnega izbora. »Če je človek prepričan, da drugega nič ni, nego žlahtna živina, potem začne tudi tako živeti kakor živina. Kaj je takemu za Boga mar, ali za pravico, za resnico in lepoto? Glej, da se Tebi dobro godi in Tvojemu rodu, preganjaj vsakega, kdor ti je na potu! Krepi si svoje moči, pa le zavolj samega sebe, vživaj, kar si moreš pridobiti; kar ni prepovedano, to je dopuščeno; kar je prepovedano, to pa stori skrivaj, če se ti ljubi.«⁶¹

Po drugi strani pa je Sernec zelo dobro razumel neizprosni boj, ki vodi tudi v nove vojne in asimilacijo številčno manj razvitih, kjer ni prostora za moralo, ki je v Darwinovem primeru prepuščena človekovi svobodni volji, odločitvi posameznika, ki mora sam priti do spoznanja, kako nemoralni smo.

Sernečev drugi temeljni očitek je nesprejemanje razvoja človeka kot ene izmed razvojnih stopenj živalskega sveta: »*Da bi se mogel človeški rod kedaj ločiti od roda opic. Darwin popolnoma pozabi, da je nam odprt novi svet, v ktere ga nobena žival še pogledati ne more. To je svet duha.*«⁶² Človek premore razum, čut za literaturo, glasbo, estetiko, ki je žival ne premore. Sernec je na aktualni svet gledal skozi percepcijo preteklosti kot stopnje razvoja in napredka sveta in se pri tem naslanjal na Heglovo *Fenomenologije duha* (1807). Pisec je skeptičen tudi v Darwinovem dokazovanju živalskih razvojnih stopenj: »*Živina ima le voljo po telesnem nagibu in po telesni navadi [...] Dobra je tedaj beseda, če rečemo, da človek ima tudi duh razun telesno duše, živina pa ima le dušo. Duh je v nas posebno bitje [...] Pri vsaki priložnosti pa spoznamo, da je duhno in telesno bitje v nas popolnoma združeno v eno celoto. Ravno ta lastnost, da smo duhnotelesno bitje, nas loči popolnoma od celega živalstva. Obe bitji ste tudi potrebni k temu, da je človek razvil jezik, da more povedati svoje misli, svoje čuti in svojo voljo po telesni moči. Živina nima jezika, ne zna govoriti, ker nima duhnega sveta v sebi.*«⁶³

Sernec v svojem članku ne kaže samo gneva do Darwina, temveč do celotnega razvoja, kamor je zašel »*tako imenovan omikan zahodni svet*«, o katerem Sernec vse bolj dvomi, kar ga verjetno samo še bolj utrdi v prepričanju o povezanosti s slovanskimi narodi. Zahod je na eni strani ponujal rasistične izpeljave »*Nadnaroda*«, ki ima vso pravico, da si podredi šibkejšega. Sistem, v katerem prevladuje sekulariziran, vse manj verujoč svet, je Sernecu kot intelektualcu, ki se je na Dunaju srečal tudi s Heglovo kritiko revolucije in jo spoznal, vse bolj odtujen.

Sernečeva pot k priznanju slovenskega naroda je bila torej zmerna, postopna, prek rasti duha, na katerem naj počiva kultura slovenskega naroda. V tem kontekstu je treba razumeti ustanavljanje številnih društev, ki so gojila narodno zavest, čitalnic, pevskih zborov, gledališč in časopisov z liberalno konservativno naravnostjo kot držo, ki jo Sernec zastopa prek načel, udejanjenih v časopisu *Slovenski narod*. Zato ni prav nič presenetljiv zaključek, v smislu razsvetljenske manire pogleda v

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Prav tam.

⁶² Slovenski gospodar, 30. 6. 1870, IV, št. 26, str. 103.

⁶³ Prav tam, str. 104.

nebo kot simbolike, takrat za Serneca še optimistične prihodnosti,⁶⁴ ko pravi, da »bestijalnega Darwinovega nauka sramovalo se bode vse pravo človeštvo, in ko se bodo zdramili Darwinovi učenci, v roke si bomo zopet segli ž njimi in ponosno gledali v nebo, kamor je obrnjeno le človeško oko!«⁶⁵

Dokaj pomenljiv članek, v katerem je Darwinova teorija obvisela med vrsticami, lahko preberemo v otroški reviji *Vertec*,⁶⁶ časopisu za slovensko mladino, ki ga je urejal učitelj Ivan Tomšič. Prva številka je izšla na novega leta dan leta 1871. Tomšič je bralce v uvodu nagovoril s člankom »V stvarjenju sveta se nam kaže modrost in vsemogočnost stvarjenje božje«. V vsebinskem delu je avtor trčil ob samo srž problema glede podobnosti med človekom in gorilo, ki je prav takrat razdvajala evropsko strokovno in laično javnost. »Med vsemi živalmi, ki nam je našteva prirodoopisje, so opice človeku, kar se tiče telesne njegove postave in obnaše, gotovo najbolj podobne. Ako je pa bolj natanko opazujemo, našli bomo vendar, da ta podobnost ni ravno toliko, kakor nekteri ljudje navadno mislijo. Opice so razumlica in dlani po vsem životu kosmate. Glava je okroglasta kakor človečja, toda čelo je nizko in nazaj stlačeno, ustnice so ozke in težke, nos je potlačen in čeljusti molé naprej, tako da je zares ves obraz le bolj živinski [...] Izmed obilne versti opic naj omenimo tukaj le bolj ob kratkem azijskega Orang-utana ali tako imenovanega divjega moža, ki je človeku še najbolj podoben. Kedar doraste, visok je čez 4 čevlje in po vsem životu z dolgimi rujavimi dlakami obrasen. Prednji tenki roki mu segate do pod kolen. Repa nima, pa tudi mošnjic nima v ustih, kakor jo imajo skoraj vse druge opice. Po ravnem prav nerodno hodi po zadnjih rokah, v prednji roki pa vzame palico, da se na njo opira. Azijski Orang-utan živi posamezen v velikih gozdih na otokih Borneo in Sumatra. Najrajše se plazi po drevesih, ki mu dajejo sadje in listje za hrano. Ta opica je prav pohlevna in mirna žival; pred človekom ne beži, le kedar je v nevarnosti, brani se prav dobro s kamenjem in oklestki, ki je za ljudmi meče. V mladosti se pusti ukrotiti, privadi se človeka in se marsikaj nauči.«⁶⁷

Avtorjeva črtica je izšla še pred Darwinovo dokončno izpeljavo in potrditvijo prehoda in dokaza o človeku kot najpopolnejši živalski vrsti, kar je eksplicitno dokazoval šele v delih *The Descent of Man* (1871) ter *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (1872), vendar je prej omenjena razprava v Angliji potekala v šestdesetih letih 19. stoletja. Prispevek za mladino se seveda ne spušča v podrobnosti, ali orangutan poseduje *hippocampus minor*, se ga pa posredno dotakne s fizično primerjavo med človekom in orangutanom. Zanimiva je tudi primerjava z jetijem, ki je takrat že očitno buril domišljijo otrok na Spodnjem Štajerskem.

⁶⁴ Zaradi nenačelnega, utilitarističnega ravnanja pri Slovenskem gospodarju, pri snovanju slov. posojilnice v Mariboru in zlasti še v politiki, ki je leta 1873 privedla do razkola med staro- in mladoslovenci, je Janko Sernec demonstrativno odložil poslanski mandat in se umaknil iz javnega življenja ter ostal zvest le svojemu pravniškemu poklicu in svoji družini. Glej: SBL X, str. 293–294.

⁶⁵ Slovenski gospodar, 30. 6. 1870, IV, št. 26, str. 104.

⁶⁶ Vertec, 1. 1. 1870, I., št. 1, str. 12–14.

⁶⁷ Prav tam, str. 12.

*Slovenski narod*⁶⁸ se je z Darwinom prvič soočil v povezavi s fiziološkimi lastnostmi ženskih možganov in navduševanjem nad češkimi ženami. Na splošno je veljalo, da so ženski možgani za »tri do štiri lote lažji kakor pri možkih, kar so dokazali vsi učenjaki novejšega časa, zlasti tudi sloveči profesor in anatom Rokitsky na Dunaji, medtem ko možgani čeških žena dosegajo enako težo kot moški možgani, čemu se je čudil že Darwin.⁶⁹ Temu dejstvu gre pripisati tudi njihovo duhovitost. Očitno je bilo prisotno navduševanje mladoslovencev nad češkim zgodovinskim narodom kot idealom, saj imajo celo češke ženske enake možgane kot odrasli moški na Kranjskem ali Štajerskem.

Svojo argumentacijo darvinizma je podal tudi »Atila« Vošnjak v *Letopisu Matice Slovenske* leta 1885. V prispevku *Socijalni problem in kmetski stan* se je dotaknil vseh aktualnih ideologij, ki so poganjale tedanjo družbo: »Zemlja, delo in kapital so troji faktorji za pridelovanje novih dober. Zemlja daje človeku tiste snovi, iz katerih ustvarja z delom razne pridelke in kdor ne rabi vseh za vsakdanje potrebe, nabira si jih in postane kapitalist. Sčasoma pa si je kapital podjarmil zemljo in delo in se množil brez truda po storjenem delu družih, ki morajo njemu izročiti bogate zaklade zemlje in dela, sami pa pogrešajo za življenje potrebnih sredstev.«⁷⁰ Tako kmet kot obrtnik in tudi delavec so postali sužnji kapitala, ki vlada posameznikom pod praporom liberalnega kapitalizma. Največje zlo so delniške družbe, ki ne živijo od dela, temveč od obresti kapitala.⁷¹

Vošnjaka je skrbelo »stoletje iznajdeb«, ki je z izumi prišlo v domove družin, po drugi strani pa človeško delo, ki izgublja vrednost. Položaj delavca je primerjal s časom sužnosti »egipčanske ali rimljanske dobe«.⁷²

V rešitvi socialnega problema se je Vošnjak dotaknil tudi takrat zelo aktualnega dela Thomasa Roberta Malthusa *An Essay on the Principle of Population*, ki ga je Malthus izdal anonimno že leta 1798, Vošnjak pa je citiral nemški prevod. Malthus je izpostavil tezo, da čezmerna množitev prebivalstva vodi v revščino in pomanjkanje. Naraščanje prebivalstva je vodilo v pavperizacijo družbe, vse dokler ne izbije uboštvo. Po Malthusovi teoriji za uboštvo niso krive slabe socialne razmere, ampak naravni zakoni, po katerih je določena hierarhična lestvica družbenih slojev, torej tistih, ki vladajo, oziroma tistih, ki upravljajo kapital, in tistih, ki kapitalu služijo. Vošnjak se je temu odločno uprl ter izpostavil, da je kriva zgolj »nejednaka razdelitev« kapitala.⁷³

Malthusovi teoriji je sledil Darwin, ki je v delu *Origin of Species* dokazoval, da obstanejo zgolj močnejši, pri čemer razvoj poteka od najnižjega jajca do najvišjega živečega organizma – človeka. Vošnjak je povzemal že uveljavljene argumente proti darvinizmu, ki so dokazovali nezmožnost človekovega razvoja iz opice. Skrbi ga, podobno kot Serneca že pred tem, uničenje oziroma popolna

⁶⁸ Slovenski narod, 4. 1. 1873, VI, št. 3.

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ Vošnjak, *Socijalni problem in kmetski stan*, str. 1.

⁷¹ Prav tam, str. 6.

⁷² Prav tam, str. 48.

⁷³ Prav tam, str. 64.

podreditev šibkejših narodov. Vošnjak se je tukaj naslonil na krščansko usmiljenje, ki je v stoletjih ponudilo izhod iz marsikatero krize.

Prav tako sta mu bila tuja tako liberalizem kot tudi socializem. Slednji se je po Vošnjaku rodil prav iz liberalizma, »s katerim ima enake nazore o veri in o neomejeni svobodi individuua, le da prihaja na temelji enakosti in svobode do drugih sklepov, kakor liberalizem. Po načelih liberalizma ima vsak človek tudi neomejeno svobodo, kopičiti si kapitale, kolikor more. Socializem pa enakost in svobodo tako razumeva, da se morajo vsa dobra enako razdeliti in da nikdo ne sme služiti drugemu človeku.«⁷⁴

Vošnjak je videl rešitev socialnega problema in kmečkega stanu v omejitvi kapitala, v solidarnosti podjetij in služenju skupni blaginji. Kot glavne probleme je izpostavil privatiziranje železnic, borzno vrenje in delniške družbe. Rešitev je videl v šolskem sistemu, temelječem na krščanskem duhu, v kmetijstvu pa ustanovitev zadrug, ki bi presegle individualizacijo poklica, naslonitev nanje in povezovanje.⁷⁵

Vošnjak je dobival informacije in namige o najnovejših ideoloških gibanjih najverjetneje prek še enega štajerskega čudežnega otroka, Pavla Turnerja (1842–1924), ki je v Angliji prišel v stik s Charlesom Dickensom (1812–1870)⁷⁶ in idejami Johna Stuarta Milla (1806–1873), zelo dobro pa mu je bilo poznano tudi Malthusovo delo. Turner se je v nasprotju z Vošnjakom strinjal z Malthusovimi izpeljavami pavperizacije družbe na račun rasti prebivalstva, zato je celo sam predlagal regulacijo porodov, ki jo mora voditi razumno življenje.⁷⁷

Katoliška protiofenziva

Sredi sedemdesetih let 19. stoletja, v času razhajanj med mladoslovenci in staroslovenci,⁷⁸ je katoliška stran enačila in obtoževala mladoslovence, predvsem njihovega neformalnega vodjo Josipa Vošnjaka (1834–1911), z liberalnim taborom v dunajskem parlamentu. Očitala jim je sprejemanje agnostičnih in rasističnih Darwinovih, Vogtovih in Büchnerjevih nauk ter s tem zavračanje papeževe nezmotljivosti in vpeljavo brezverskih šol po Haecklovem modelu. Slednje lahko pripišemo že omenjeni ofenzivi liberalcev tako v političnem kot javnomnenjskem miselnem svetu v takrat zelo ranljivi habsburški monarhiji. Postalo je običajna praksa, da so liberalce oziroma mladoslovence pogosto enačili z darvinističnimi teorijami in njihovimi izpeljankami.

⁷⁴ Prav tam, str. 68.

⁷⁵ Prav tam, str. 73.

⁷⁶ Zanimivo, da je prav Charles Dickens podal eno prvih recenzij dela *Origin of Species* v časniku *All the Year Around*, 7. 7. 1860; glej: Michler, *Darwinismus und Literatur*, str. 108.

⁷⁷ Baš, dr. Pavel Turner, str. 51.

⁷⁸ Vošnjak v svojih spominih navaja: »O Mladoslovcih so najprej začeli govoriti nemški časniki, ki bi bili radi videli, da bi se med Slovenci razvnel hud razpor.« Glej tudi: Melik, *Razcep med staroslovenci in mladoslovcimi*, str. 85–98; Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do slovenske države*, str. 81–94.

V *Kmetijskih in rokodelskih novicah*⁷⁹ zasledimo oster članek proti »Atili« Vošnjaku, kot ga poimenujejo, ki da hoče »Kristusa iz oltarja poriniti, in Darwina na njegovo mesto povzdigniti«. ⁸⁰ Avtor je oster tudi do Radoslava Razlaga (1779–1880), ki da zavrača avtonomijo Slovencev in se prodaja judovskemu liberalizmu, vodilo mladoslovincem pa sta postala goljufiga in sleparstvo.

Leta 1877 je v *Zgodnji Danici*,⁸¹ katoliškem cerkvenem listu, izšla temeljita kritika Darwinovega nauka. Gre za čas, ko je Darwin že napisal vsa svoja temeljna dela, ki so bila prevedena tudi v večino tedanjih svetovnih jezikov. Avtor je v uvodu poudaril, da je darvinizem zgolj ena izmed izpeljank materializma in liberalizma,⁸² ki sta se takrat uveljavljala v evropskih državnih tvorbah. Izpostavljene so temeljne Darwinove teze o nastanku in izvoru človeka, o naravnem izboru, o boju za obstanek. Pisec se je omejil predvsem na kritiko vere in npravnosti, ki sta lastna samo človeku. Dokazovanje o Bogu in veri izpelje na podlagi sanj, ki jih doživijo in razvijajo tudi ljudstva, ki nimajo stika z evropsko civilizacijo. Gre za vero bodisi v enega ali v več bogov, odvisno od razvoja uma in domišljije. »Čut verskega častenja je pa zelo sestavljen, namreč: iz ljubezni, popolnega podverženja pod višje skrivnostno bitje, iz strahu, spoštovanja, hvaležnosti, upanja v prihodnost«. ⁸³ Avtor Darwinu očita predvsem pomanjkanje dokazovanja in velik prepad med svetom duhov in vero v Boga kot Stvarnika. Gre seveda za temeljno distinkcijo, Darwin v dokazovanju uporablja metafiziko, avtor pa izhaja iz kreacionistične interpretacije nastanka sveta, kot pomenljivo zaključi tudi prvi del razprave: »Proč tedaj s tako pasjo vero«. ⁸⁴ Argumenti iz *Zgodnje Danice* se zelo približajo že omenjenemu Wallaceu, ki prav tako ni verjel v prehajanje med živalsko in človeško vrsto in s tem puščal odprto pot Božji volji.

Proti koncu osemdesetih let 19. stoletja je v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*⁸⁵ izšel članek, ki je Darwina obravnaval v kontekstu poljedelstva, uvajanja in nastanka novih poljščin. Avtor je zavrnil darvinistične poglede na vpeljavo novih vrst rastlin in njihovo izboljšavo. Darvinizem in poljedelske prakse so bili nasploh pogosta tema vpeljave raznih novosti in teorij ter očitno priljubljeno čtivo. Sklepati gre, da so avtorji sicer načeloma zavračali Darwinovo teorijo o napredku, a njegove izpeljave o izboljšavi plemenskih živalskih vrst in odsvetovanje križanja so opisovali zelo nazorno. Darwin se je zelo veliko posvečal spremembi podnebja, ki vpliva na čas cvetenja in življenjski način, ki še izraziteje vpliva na živali. Prav gotovo so si z zanimanjem prebrali njegova dognanja o domačih racah, katerih krilne kosti

⁷⁹ Kmetijske in rokodelske novice, 29. 7. 1874, XXXII, št. 30.

⁸⁰ Prav tam, str. 235.

⁸¹ J. M., *Terditev Darwinova o nastanku vere in npravnosti*, v: *Zgodnja Danica*: katoliški cerkveni list, 25. 5. 1877, 30, št. 21, in *Zgodnja Danica*, 1. 6. 1877, 30, št. 22.

⁸² J. M., *Terditev Darwinova o nastanku vere in npravnosti*, v: *Zgodnja Danica*: katoliški cerkveni list, 25. 5. 1877, 30, št. 21, str. 161.

⁸³ Prav tam.

⁸⁴ Prav tam, str. 162.

⁸⁵ Fr. Jaroslav: *Težave prvega poljedelstva. De Candolle in Darwin*, v: *Kmetijske in rokodelske novice*, 46, št. 47, str. 375–377.

tehtajo manj v razmerju z okostjem, nožne pa več od primerljivih kosti divje race. To spremembo gre pripisati dejstvu, da domača rasa dosti manj leti, hodi pa več od svoje divje prednice.⁸⁶

Zelo obširno analizo darvinizma je podal Anton Breclj (1875–1943)⁸⁷ v *Katoliškem obzorniku*. Breclj je za razreševanje temeljnih eksistenčnih vprašanj uporabil Sokratovo metodo osmih pogovorov med mladim zdravnikom Vinkom, »okuženim« z darvinizmom, in profesorjem Božidarjem, ki je mladega zdravnika na koncu pripeljal na prava pota.

Breclj oziroma Vinko je pri dokazovanju evolucijske teorije uporabil izpeljave Ernesta Haeckla, Oskarja Schmidta, Lamarcka, Thomasa Henryja Huxleyja, Herberta Spencerja. Pri dokazovanju je razčlenjeval razlike med panteisti oziroma nemškimi idealisti Fichtejem, Heglom in Schellingom, materialisti Carlom Vogtom, Ludwikom Büchnerjem, danskim fiziologom Jacobom Moleschottom, Victorjem Carusom ter socialistoma Karlom Marxom (1818–1883) in Friedrichom Engelsom (1820–1895). Najbolj pereče vprašanje je bilo seveda vprašanje o nastanku človeštva in prvih oblikah živali.

Božidarja je v izpeljavi najbolj zmotilo materialistično oziroma monistično dojemanje sveta, ki ga je takrat v naš prostor najbolj intenzivno vpeljeval Ernest Haeckel in prek njega že omenjeni Bartholomäus Carneri,⁸⁸ namreč »proti izkušnji in prepričanju vsega človeštva so začeli posamezniki trditi, da je samo to resnično, kar doznavamo s čutili, in tajili so najvažnejšo in za človeka značilno zmožnost njegove duše, da spoznava tudi nadčutne resnice; zanikovali so, da mora biti spoznavalni osebek sam netelesen in netvarinski, ker spoznava netvarinske in nadčutne ideje, tajili so, da biva poleg čutnega sveta še drugi, popolnejši, nadčutni.«⁸⁹ Pri tem se opre na Otta Hamanna (1857–1925), sprva Haecklovega učenca, ki je s svojimi spoznanji popolnoma zavrgel darvinistične izpeljave in prišel do ugotovitve, da si ne moremo razlagati Stvarstva brez nadnaravne moči, torej brez Boga.⁹⁰

Takratna znanost se je očitno zedinila, da je celica praorganizem, iz katerega so se razvile vse druge tvorbe, kar so privzeli tudi teologi. Problem se pojavi, ko se pojasnjuje izvor same celice. Vinko oziroma Haeckel se je v dokazovanju naslonil na najnovejša geološka dognanja, ki so prav tako sprejela evolucijsko teorijo postopnega napredka in prilagajanja, kjer pride do prehoda med neživo in živo naravo, torej med rudnino in celico. Božidar je to seveda gladko zavrnil, saj je mrtva snov sama po sebi mrtva, vsak organizem pa deluje po nekem smotru. »Rudnina se sama iz sebe nič ne izpremeni. Organizmi pa imajo bistveno lastnost, da se množé ali plodé.«⁹¹

⁸⁶ Darwin, *O nastanku vrst*, str. 21.

⁸⁷ Breclj je študiral medicino v Gradcu, kjer je bil dve leti tudi zaposlen, nato v Gorici in Ljubljani. Ob darvinizmu je pisal še o zdravstvenih razmerah v Sloveniji in raznih strokovnih vprašanjih. Glej: SBL I, str. 57.

⁸⁸ O dopisovanju med Haecklom in Carnerijem glej: Carneri, Haeckel, Jodl, *Bartholomaeus von Carneri's Briefwechsel mit Ernst Haeckel und Friedrich Jodl*, Leipzig, 1922.

⁸⁹ A. B., *Darvinizem*, v: Katoliški obzornik, 1897, št. 3, str. 246.

⁹⁰ Prav tam, str. 249. Podrobneje v: Hamann, *Entwicklungslehre und Darwinismus*.

⁹¹ Prav tam, str. 340.

Vinko se v obrambo nasloni na bistvo Darwinovih izpeljevanj 19. stoletja: spremenljivost, ki poteka povsem naključno, dedovanje, po katerem se lastnosti prenašajo iz roda v rod, ter umetni plemenski izbor, kjer človek s svojim umom izbira pripravne organizme za pleme.⁹² Boj za obstanek je Vinko prilagodil na socialno gibanje, ki pretresa zlasti »kulturne narode«, v kontekstu boja proletariata in postopnega izboljšanja njegovih pravic v razmerju do kapitalizma.⁹³

Božidar je apliciral, *»da naravni in spolni plemenski izbor, tj. činitelj, ki bi isto opravljal, kar dela v umetni reji človek s svojim umom, je gola izmišljotina; izpremenljivost in podedljivost, dasi podprti z raznimi nedokazanimi in neverjetnimi podmenami, nista nikakor mehanična, ampak v prvi vrsti teleologično, smotreno delujoča činitelja, torej se je Darwinu popolnoma ponesrečil poskus, materijalizem vnesti v biologične vede, tj. z mehaničnimi in kemičnimi silami razložiti postanek reda v naravi, postanek prvih organizmov in njih razvoj. Vsa природа in zdrav razum nasprotuje darvinizmu, največji blodnji modernega veka, ki je vir drugim, osodepolnim zmotam.«*⁹⁴

Božidar se je v naslednjih pogovorih dotaknil skupnih točk evolucijske teorije in Razodetja oziroma Stvarjenja, po kateri je Bog ustvarjal svet postopoma, po korakih, vsako živo bitje posebej. Pri tem zelo nazorno zavrne materialistično izpeljavo razumevanja sveta, po katerem so vse rastline in živali umetno sestavljeni mehanizmi, ki ne delujejo po nobenem smotru, kar je predstavljalo tudi glavno oviro materialistom. Božidar se pri tem opre na dognanja ruskega naravoslovca Karla Ernsta pl. Baerja, ki je razvil samosvojo evolucijsko teorijo, po kateri razvoj poteka skokoma in ne postopoma prek 14 tisoč rodov, kot je to potrebno pri Darwinu. Baer se pri evolucijski teoriji nasloni na vplive okolice, pri tem pa upošteva geografske značilnosti, v katerih živijo posamezne rastline ali živali. Ob okolici je bistvenega pomena še težnja po razvoju, ki pride iz organizma samega, ter s tem ovrže Darwinovo evolucijsko pot, ki se dogaja popolnoma slučajno, brez načrta.⁹⁵

Božidar je v nadaljevanju popolnoma ovrigel materializem oziroma njegovega »sinčka« darvinizem. Pri tem se je oprl na dognanja nemškega psihologa Du Bois Reymonda, ki je spoznal pomanjkanje materialistične razlage sveta. Življenje lahko izhaja zgolj iz življenja.⁹⁶ Du Bois Reymond je ob vprašanju, od kod izvira prvo življenje, skomignil z rameni in odgovoril z znamenito prisposodbo *»ignoramus et ignorabimus«*, s katero je priznal omejenost znanstvenega mišljenja druge polovice 19. stoletja.

Katoliški obzornik je darvinizem še naprej sistematično zavračal. Leta 1898 se je v četrti številki o razvoju človeka razpisal Frančišek Lampe (1859–1900). Ostro je zavrnil primerjave med človekom in opico ter sočasno zelo priljubljene izpeljave človeka ne samo iz opice, temveč sorodstvenih človeških vrst, takrat prepoznanih kot kretene ali idiote, pritlikavce, pretirano poraščene ljudi in človeško

⁹² Prav tam, str. 353.

⁹³ Prav tam, str. 355.

⁹⁴ Prav tam, str. 369.

⁹⁵ Anton Breclj, *Darvinizem*, v: *Katoliški obzornik*, 1898, št. 3, str. 226.

⁹⁶ Prav tam, str. 217–218.

vrsto z repom.⁹⁷

Brecelj je svoje obširno podajanje in razčlenjevanje darvinizma sklenil leta 1899, ko je v članku *Darwinizem in človek* popolnoma zavrnil primerjave in izpeljave človeka iz opice.⁹⁸

Katoliški obzornik je z razpravami o darvinizmu nadaljeval leta 1905. Tokrat je pod peresom Bogumila Remca (1878–1955) nastal članek z naslovom »*O sodobnem stanju descendenčne teorije*«. V njem se je naslanjal na Brecljeva dognanja, večji poudarek pa je dal novolamarkizmu, s katerim se je evolucijska teorija približala teološkim izpeljavam: »*descendenčna podmena, ki je koncem prošlega stoletja z darvinizmom začela izgubivati tla, je zopet oživila. Podpira jo novolamarkizem. S tem spoznanjem se pa širi vedno bolj tudi zavest, da razvojna ali stalnostna podmena ni v nobenem nasprotju z vero. Zato pa resni znanstveniki puste vero pri miru, da, še celo izrecno priznavajo, da novolamarkizem vodi do vere.*«¹⁰⁰

Neuničljiv trn v peti katoliške provenience je bil nemški darvinist Ernst Haeckel, ki ga je v *Katoliškem obzorniku* napadel Franc Terseglav (1882–1950) in zavrnil njegovo izpeljavo iz *resnice, lepega in dobrega*, ki pa ne more obstajati brez nadsvetovnega uma, ki ga lahko imenujemo Boga ali absolutna substanca.¹⁰¹

Pereče vprašanje nastanka človeške vrste je pripeljalo tako daleč, da je v razpravo posegel še ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič (1850–1937), ki se je z delom *Ali Boga Stvarnika res ni treba* odzval na predavanja »Prosvete« v Mestnem domu v Ljubljani, ki jih je povzegal *Slovenski narod*. V ciklusu predavanj, pri katerih so slabo polovico navzočih poslušalcev predstavljale dame, se je Pavel Grošelj (1883–1940) spraševal o izvoru človeka, o nastanku vesolja ter o izredno aktualni temi »*O koncu sveta*«. Kritiziral je dogmatične verske resnice o skorajšnji apokalipsi, ki nimajo nobene realne osnove. Temi o koncu sveta se ni mogel izogniti, saj se je glede na delovanje Sonca bližala ledena doba, v kateri bosta Zemljo prekrila sneg in led ter uničila vse življenje, vendar bo iz tega vzniknil nov začetek.¹⁰² Grošelj se je kot mlad študent biologije na Dunaju posvečal še izobraževalnemu sistemu na Dunaju, kjer se je srednješolska mladina seznanjala z naravoslovnimi vedami, biologijo, kemijo in fiziko, ki so odpirala vprašanja o nastanku in izvoru človeka.¹⁰³

⁹⁷ F. Lampe: »Človek - opica, pa "človek - rojen zločinec", v: *Katoliški obzornik*, 1898, št. 4, str. 310. O repatih izrastkih pri človeku se razpiše Anton Brecelj v osmem pogovoru, glej: A. B. *Darwinizem in človek*, v: *Katoliški obzornik*, 1899, št. 1, str. 34.

⁹⁸ Glej A. B., *Darwinizem in človek*, v: *Katoliški obzornik*, 1899, št. 1 in št. 3.

⁹⁹ Bogumil Remec, *O sodobnem stanju descendenčne teorije*, v: *Katoliški obzornik*, 1905, št. 1–4.

¹⁰⁰ Bogumil Remec, *O sodobnem stanju descendenčne teorije*, v: *Katoliški obzornik*, 1905, št. 4, str. 333.

¹⁰¹ Franc Terseglav, *Pravi in nepravi monizem*, str. 321–328, ter *Še enkrat Haeckel kot filozof*, str. 405–407, oba v: *Katoliški obzornik*, 1905, št. 4.

¹⁰² *Predavanja »Prosvete« v mestnem domu*, str. 2–3, v: *Slovenski narod*, 10. 1. 1905, XXXVIII, št. 7, 13. 1., št. 10, 17. 1., št. 13, 18. 1., št. 14.

¹⁰³ *Naše srednje šole in moderno prirodoznanstvo*, v: *Slovenski narod*, 26. 1. 1905, XXXVIII, št. 21, in 27. 1., št. 22.

Jeglič se je v svoji razpravi omejil na štiri temeljna vprašanja: *O nastanku in razvoju sveta*, *O nastanku in razvoju življenja na zemlji*, *O izvoru človeka* ter *O svetopisemskem sporočilu*. Jeglič se je pri tem naslonil na Breclja in Remca in ju povzemal. Za osnovno življenjsko tvorbo je priznaval celico, evolucijski razvoj pa se mu je zdel združljiv s svetopisemskim stvarjenjem sveta in življenja. Pri tem se je oprijel izpeljav Ericha Wasmanna (1859–1931), jezuitskega duhovnika, ki je zagovarjal nepreahodnost posameznih oblik živih bitij.¹⁰⁴

Darvinizem z naravnim izborom ter bojem za obstanek je po naglem vzponu in številnih interpretacijah in reinterpetacijah ostal v ozadju prikladnejših teorij lamarkizma in raznih izpeljank rasističnih teorij. A same razprave so z večjo vneto slovenski prostor ponovno ogrevale ob prelomu 19. v 20. stoletje.

Podobno je ugotavljal tudi avtor v *Domu in svetu*,¹⁰⁵ v katerem je v rubriki »Zanimivosti« podal temeljne postavke darvinizma: »Nekdaj, še pred kakimi 10 leti, je imel med učenjaki – prirodoslovci veliko veljavo Darwin in njegov nauk – darvinizem. Dandanes so veliki učenjaki ta nauk popustili, ker so spoznali, da je napačen. Vendar se nahaja še tu pa tam kak učenjak nižje vrste, kateremu Darwinovi nauki jako ugajajo, da jih zato tudi drugim priporoča.«¹⁰⁶ Avtor se je v nadaljevanju dotaknil bistva Darwinove teorije, s poudarkom na naravnem izboru in izpopolnjevanju vrst iz generacije v generacijo. Darwin je med drugim zavrnil tudi biblično razlago nastanka sveta ter v naslednjih knjigah izpostavil, da je človek izšel iz opice.

Pisec omenja tudi Darwinove somišljenike, Wallacea, Lyella, Huxleyja ter Louisa Agasizza (1807–1873), znamenitega švicarskega paleontologa, ki pa se je Darwinu vendarle postavil po robu, kakor tudi znameniti francoski naravoslovec Cuvier, Agasizzov somišljenik, ki je zavrnil Darwinov nauk. Drugače je bilo v Nemčiji, kjer je Darwinu »cvetela tem lepša pšenica«.¹⁰⁷ Tam so ga sprejeli in povzemali Haeckel, Vogt, Bücher, Caspari, Jäger, ki so delovali na področju naravoslovja, teologije, medicine in filozofije. Avtor se je posebno ustavil pri Haecklu, ki je brez argumentov izpeljeval človeka iz opice. Poudarja, da je Darwin vedno dokazoval prehod med enakimi vrstami, torej znotraj določene vrste, nikoli pa ne prehoda mačke v psa in podobno. Pisec zaključuje v duhu časa, ko pravi, da je »darwinizem bil 'znamenje časa', to se pravi, ljudje so si želeli takih naukov in jih zato z veseljem pozdravili. Med učenjake je bila zašla navada, zagovarjati in hvaliti darvinizem. A dandanes? Sedaj odmeva le še tu in tam Darwinovo ime, nikakor pa nima več onega slovesa, kakor nekdanj.«¹⁰⁸

¹⁰⁴ Bonaventura, *Ali Boga Stvarnika res ni treba*, str. 48–55.

¹⁰⁵ Dom in svet, 1891, IV, št. 7.

¹⁰⁶ Prav tam.

¹⁰⁷ Prav tam.

¹⁰⁸ Prav tam.

Približevanje darvinizmu

Prelom stoletij je prinesel nove interpretacije Darwinove teorije, od katere so tedaj minila slaba štiri desetletja. Povezane so z obeležitvijo Darwinove smrti 19. 4. 1882. Leta 1901 se je v *Slovenecu*¹⁰⁹ pisec hudoval nad člankom v častniku *Jugu*, v katerem je avtor popolnoma pomešal naravoslovne pojme in ni ločeval med evolucijsko teorijo, naravno selekcijo in bojem za obstanek. Pisec se nad člankom v *Jugu* hučuje, saj ne premore kritične distance do Darwina, obenem pa mu očita pomanjkanje naravoslovnega znanja.

Ostro nasprotovanje Darwinovi teoriji je postopoma ponehalo. Priznali so mu predvsem velik napredek v naravoslovju, teoriji boja za obstanek ter naravnega izbora sta postali skorajda sprejemljivi, vendar so menili, da jih Darwin ni popolnoma dokazal, saj je gradil zgolj na predpostavkah ter se prepuščal srečnemu naključju. Nemške rasistične izpeljave so že ločevali od darvinizma. Darwinu je bila priznana velika sistematičnost pri umeščanju in interpretiranju živalskih vrst.¹¹⁰

Ob 25. obletnici smrti se je mnenje o Darwinovem nauku in vplivu na razumevanje nastanka vrst postopoma umirjalo. V *Slovenskem narodu*¹¹¹ se takole razpišejo: »Dne 19. aprila 1882. se je odigrala v Dawnu pri Beckenhamu (Kent) žaloigra, ki je pretresla ves svet. Ta dan so se namreč končale življenjske preosnove v enem največjih naravoslovcev, v univerzalnem geniju, ki je s svojim razumom, s svojimi znanstvenimi razpravami in razkritji povzročil velikanski preobrat v naravoslovju in filozofiji. Umrl je Charles Darwin. Letos torej obhajamo 25 letnico prehitre smrti tega duševnega velikana in ob tej priliki se mi zdi dobro in pravično, se nekoliko ozreti po njegovem delovanju in življenju.«¹¹² Pisec je razumel probleme, ki so nastali s pojavom darvinizma, razhodom med vero, znanostjo in filozofijo. Avtor se je distanciral od Vogtovih in Haecklovih izpeljav in napačnih interpretiranj, Darwinovim teorijam o izvoru človeka pa napovedoval »novo pot, pot, ki pelje do smotra in zmage.«¹¹³

Spravljivo, če ne celo navdušeno pisanje se je nadaljevalo v *Učiteljskem tovarišu*¹¹⁴ kot temeljnem glasilu »avstrijskega jugoslovanskega učiteljstva«. V njem je bila poudarjena Darwinova pomembnost za sistematizacijo bioloških vrst ter njegov prispevek k naravoslovju s teorijo o naravnem izboru, izvoru človeka, spolnem odbiranju ter o evolucijski teoriji, ki so jo proti koncu prvega desetletja 20. stoletja že sprejeli. Avtor P. Močnik Darwina primerja z »*Newtonom biologije*«, zato ni naključje, da je pokopan ob njegovem boku v Westminsterški katedrali. Revolucionarne trditve Darwinove teorije so postopoma dobile svoje mesto ob boku geoloških interpretacij nastanka Zemlje, ki so Darwina pravzaprav samo napeljale k novim odkritjem. »Niso bile popolnoma nove njegove misli, smo rekli

¹⁰⁹ Slovenec, XXIX, št. 78, 5. 4. 1901.

¹¹⁰ Dom in svet, XXII, št. 3, str. 144.

¹¹¹ Slovenski narod, XL, št. 124, 31. 5. 1907.

¹¹² Prav tam.

¹¹³ Prav tam.

¹¹⁴ Učiteljski tovariš, IL, št. 9, 26. 2. 1909.

zgoraj. Že 1. 1802. je izgovoril Jean Lamarck v svojih *Betrachtungen iiber die lebenden Naturkorper*, mogočno idejo o nestanovitnosti in spreminjanju vrst; isto je dokazoval 1. 1809. v svojem delu *Philosophie Zoologique*.¹¹⁵

V Slovenskem pravniku¹¹⁶ so leta 1908 objavili obsežen prispevek dr. Milerja, ki je v zagovor sociologiji podal temeljito analizo različnih socioloških teorij, pri tem pa se je dotaknil tudi darvinizma kot zaključenega filozofskega sistema, ki ga je Darwin izpeljal v svojih temeljnih delih.

Podporo darvinistični evolucijski teoriji ter s tem povezanih Haecklovih izpeljank je podal še en štajerski rojak, Davorin Trstenjak (1848–1921),¹¹⁷ ki je sicer večino svojega življenja preživel na Hrvaškem. Trstenjak se je kot pedagog ukvarjal predvsem s sodobno vzgojo in vpeljavo naravoslovnih predmetov v izobraževalni sistem. Leta 1908 je napisal delo *Svobodna šola*, ob koncu prve svetovne vojne, leta 1918, pa še *Darvinizam u uzgoju*, v katerem se nasloni predvsem na interpretacije šolskega sistema Ernesta Haeckla. Haeckel je v interpretacijo monizma vključil tudi razvoj šolstva, ki mora gledati v prihodnost. Pri tem se mora opirati na sociologijo in lepoto narave, ki spodbuja poetično in teološko izkustvo. Monistična morala se naslanja na univerzalnost svoje vrste, zato je višja od cerkvene morale.¹¹⁸ Merilo dobre šole ni kvantiteta, temveč kvaliteta podajanja znanja. Haeckel se je šolskega sistema lotil v delu *Der Monismus als Band zwischen Religion und Wissenschaft*, izdanem leta 1892, v katerem se je zavzel za mladino, ki mora v svoji rasti sprejeti monistično etiko kot vzgojo k lepemu. Gre za poudarek znamenite Haecklove triade *das Wahre, das Gute, das Schöne*, ki ji mora 20. stoletje zgraditi oltarje.¹¹⁹ Trstenjak je prilagodil evolucijsko teorijo in boj za obstanek gojenju dobrega, ki v nenehnem boju izpodriva zlo. V razvoju otroka se spodbuja občutek za pravičnost, sočutje, ljubezen do bližnjega in druge pozitivne vrline, ki bodo človeštvu omogočile napredek.¹²⁰

Trideseta leta 20. stoletja: vzpon novih teorij

Pozitivno so se izrekli tudi pristaši revije *Proletarec*,¹²¹ ki so prevzeli vlogo mladoslovencev ter v kritiki katolikov privzeli darvinizem kot del boja za enakopravnost.

Temeljna izhodišča darvinizma je pred drugo svetovno vojno podal eden najvidnejših intelektualcev svojega časa, Vladimir Bartol (1903–1967), ki je v

¹¹⁵ Prav tam.

¹¹⁶ Slovenski pravnik, XXIV, št. 9 in 10, 15. 10. 1908.

¹¹⁷ Davorin Trstenjak se je rodil na Krčevini pri Ormožu. Osnovno šolo je obiskoval na Humu, gimnazijo v Varaždinu in Zagrebu. Služboval je po različnih hrvaških solah ter se vključeval v reševanje in posodobitev šolskega sistema. Njegov opus šteje nad 50 knjig ter več kot 750 člankov, večinoma posvečenih pedagogiki. Glej: SBL XII, str. 192–195.

¹¹⁸ Trstenjak, *Darvinizam u uzgoju*, str. 6.

¹¹⁹ Michler, *Darwinismus und Literatur*, str. 440.

¹²⁰ Prav tam, str. 18.

¹²¹ Proletarec, XXIII, št. 1075, 19. 4. 1928.

reviji *Življenje in svet*¹²² povzel temeljne interpretacije razumevanja darvinizma v 19. stoletju. V Darwinu je videl nadaljevanje mehaničnomonističnega pojmovanja življenja, ki se je uveljavilo prav z Darwinovimi učenci, obenem pa je lucidno napovedal, da bo prav eksperiment v laboratoriju določil našo nadaljnjo usodo.

Darwin je s svojo evlucijsko teorijo pretrgal z razlago znamenitega francoskega naravoslovca Cuvierja, ki je zagovarjal tezo o nespremenljivosti organskih bitij. Z evlucijsko teorijo, do katere se je dokopal s sistematičnim opazovanjem živih bitij, je vzpostavil verigo med najvišjo in najnižjo formo, človeka pa postavil na vrh piramide. Bartol je poudaril Darwinovo sklicevanje na razum v primeru nastanka novih vrst. Gre za umetno izbiro,¹²³ čemur sledi naravno in spolno odbiranje, kar privede do boja za obstanek in preživetje najprimernejše vrste.

Bartol je nadaljeval s teorijami, ki sledijo Darwinu. Haeckel je dokazoval darvinizem na podlagi raziskovanja embrionalnega razvoja vretenčarjev, med katerimi je opazil podobnosti. Tako je zasledil, da ima človeški, pasji in kokoški embrio v nekem stadiju zametke škrge, kakor jih opazamo pri žabjih in ribjih ličinkah. Gre za tako imenovani ontogenetični zakon, razvoj posameznega individuuma. August Weissman (1834–1918) je poskušal podobno dokazati pri boju za obstanek, ki se predpostavlja že v embrionalnem razvoju.

Kritike najdejo prve izjeme, recimo pri človeški ribici: zakaj ima zakrknjene oči? Po Darwinu so se ohranile tiste živali, ki so imele najslabše razvite oči. Prav tako nastopi primer pri izbiri samic, ki izbirajo (pavjega) samca z najlepšim perjem. Gre za teorijo spolnega izbora, ki jo prav zaradi te zagate Darwin tudi razvije.¹²⁴

Bartol je pravilno sklepal in interpretiral Darwina, ko je v zagovoru proti vsem skeptikom poudaril, da izbira poteka popolnoma pasivno, slučajno, na podlagi sreče in naključja. Evolucija torej ni nujna, je pa pričakovana. Gre za temeljni razloček med rasistično izpeljavo, ki so jo povzeli nemški ideologi, in Darwinom, ki pa zaradi smrti ni mogel na zagovor svoje teorije. Izjeme se dogajajo, vendar jih neprilagajanje okolju postopoma izloči in potisne na obrobje. Ne gre za genetsko napako oziroma razvoj, ampak za naravni razvoj, ki se dogaja tisočletja.¹²⁵

Kot Darwinovega predhodnika navaja Lamarcka kot očeta evolucije, vendar je svojo teorijo prilagodil potrebi, vaji, ki je prispevala k nadaljnjemu razvoju, kot povzema Bartol. Darwin se je problema lotil s sistematičnim dokazovanjem, Lamarck je posplošil in sklepal. Hugo de Vries (1848–1935) je v osemdesetih letih 19. stoletja prišel do evlucijske teorije s pomočjo mutacij, ki so se dogajale pri posameznih organskih bitjih. V tridesetih letih 20. stoletja je spet opazen vzpon neolamarckizma.¹²⁶

Bartol je v zaključku poudaril pomen znanstvenih raziskav, ki se jih je lotil nemški biolog Hans Adolf Eduard Driesch (1867–1941). Driesch je prišel do zaključkov, s katerimi je ovrgel Weissmannovo predestinirano teorijo, po kateri

¹²² *Življenje in svet*, VII, št. 1, 2. 7. 1933.

¹²³ Prav tam, str. 3.

¹²⁴ *Življenje in svet*, VII, št. 2, 9. 7. 1933, str. 30.

¹²⁵ Prav tam, str. 31.

¹²⁶ Prav tam, str. 33.

je vse zapisano že v genih, in potrdil, da je možnost razvoja popolnoma odprta. Nova tvorba je odvisna od oblike in velikosti osebka. Gre za teorijo harmonično-ekvipotencialnih sistemov, s čimer je rušil do tedaj uveljavljeno monoteistično mehanizirano pojmovanje sveta in izpostavljaval avtonomnost in enkratnost vsakega živega bitja, ki se udejanja prek lastne duše. Svoja dognanja je objavil šele leta 1899 v delu *Philosophie des Organischen*, v katerem je prekinil s Haecklovo tradicijo in interpretacijo Darwina ter ponudil lastni pogled na razvoj organskih bitij. Pri tem je seveda naletel na številne kritike in negodovanja, saj je resno trčil ob problem enakopravnosti vseh živih bitij, s čimer je bila omajana nemška rasna teorija, na kateri je slonel imperializem 19. in 20. stoletja.¹²⁷

Slovinci so se z Darwinom srečevali prek različnih ideoloških usmeritev. Med redke izjeme sta spadala Janko Sernec, ki je že na začetku sedemdesetih poudarjal ločevanje med darvinizmom in njegovimi nesrečnimi izpeljavami, ki so dale moralno in znanstveno podlago vzpona nacionalizmu 20. stoletja, in na drugi strani Vladimir Bartol, ki je v Darwinu videl nadaljevanje Descartesovega mehanizirajočega sveta, kateremu je nasproti postavil individualno avtonomno dušo, ki si je sposobna sama najti prostor pod svobodnim soncem. Druge analize so se osredotočale na boj med staro- in mladoslovinci, med liberalnim in katoliškim taborom, ki so vsak na svoj način iskali možnosti za prepričevanje svoje volilne baze.

Viri in literatura

Časopisni viri

Blatter aus Krain, 1861
 Dom in svet, 1891, 1910
 Katoliški obzornik, 1897–1899, 1905
 Kmetijske in rokodelske novice, 1868, 1874
 Laibacher Zeitung, 1871
 Letopis Matice Slovenske, 1885
 Marburger Zeitung, 1876
 Popotnik, 1909
 Proletarec, 1928
 Slovenski gospodar, 1870, 1974
 Slovenski narod, 1870, 1873, 1907
 Slovenski pravnik, 1908
 Slovenec, 1901
 Sodobnost, 1935
 Učiteljski tovariš, 1909
 Vertec, 1871
 Zgodnja Danica, 1877
 Življenje in svet, 1933

Literatura

Bartholomäus Carneri, *Sittlichkeit und Darwinismus*, Wien, Leipzig, 1903.
 Baš, Franjo, dr. Pavel Turner, Časopis za zgodovino in narodopisje, XXX, 1935, št. 1-2.

¹²⁷ Življenje in svet, VII, št. 3, 15. 7. 1933.

- Bertha von Suttner, *Die Waffen nieder!*, Knauer, 1989.
- Carneri, Haeckel, Jodl, *Bartholomaeus von Carneri's Briefwechsel mit Ernst Haeckel und Friedrich Jodl*, Leipzig, 1922.
- A Darwin Selection* (ur. Mark Ridley). FontanaPress, 1994.
- Bruckmüller, Ernst, *Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva*, v: *Zgodovinski časopis*, letnik: 45, št. 3 1991, str. 369–391.
- Cronin, Helena, *The Ant and the Peacock*, Cambridge University Press, 1991.
- Cain, Joe, *Introduction – Human Evolution after Origin of Species*, v: Darwin, Charles. *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. London: Penguin Books, 2009.
- Čuček, Filip, *Uspehi spodnještajerskih Slovencev v Taaffejevi dobi: gospodarske, socialne, kulturne in politične razmere na Spodnjem Štajerskem v času Taaffejeve vlade (1879–1893)*, Zgodovinsko društvo Celje, 2008.
- Darwin, Charles, *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. London: Penguin Books, 2009.
- Darwin, Charles, *O nastanku vrst: z delovanjem naravnega odbiranja ali ohranjanje prednostnih ras v boju za preživetje*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2009.
- Darwin, Charles, *Dnevnik raziskovanj s področja prirodozlovja in geologije v deželah, obiskanih med plovo ladje Nj. V. Beagle okoli sveta*, ZRC SAZU, Ljubljana 2013.
- Der Darwinismus – Streit* (ur. Bayertz, Kurt, Gerhard, Myriam, Jaeschke, Miriam), Felix Meiner Verlag, Hamburg, 2012.
- Der Ignorabimus – Streit* (ur. Bayertz, Kurt, Gerhard, Myriam, Jaeschke, Miriam), Felix Meiner Verlag, Hamburg, 2012.
- Der Materialismus – Streit* (ur. Bayertz, Kurt, Gerhard, Myriam, Jaeschke, Miriam), Felix Meiner Verlag, Hamburg, 2012.
- Gould, Jay Stephen, *Darwinova revolucija*. Ljubljana: Krt, 1991.
- Habjanič, Oskar. »Času neprimerna premišljevanja«, v: *Slovenke v dobi moderne*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2012.
- Hamann, Otto, *Entwicklungslehre und Darwinismus*, Jena, 1892.
- Hobbes, Thomas, *Leviathan*. Oxford University Press, 2008.
- Kuntner, Matjaž, *Darwin, Nastanek vrst in evolucija*, v: Darwin, Charles, *O nastanku vrst: z delovanjem naravnega odbiranja ali ohranjanje prednostnih ras v boju za preživetje*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2009.
- Jeglič, Anton Bonaventura, *Ali Boga Stvarnika res ni treba: olikanim slovenskim krogom, posebno onim v Ljubljani*, Ljubljana, 1905.
- Kuntner, Matjaž, *Darwin, Nastanek vrst in evolucija*, v: *O nastanku vrst: z delovanjem naravnega odbiranja ali ohranjanje prednostnih ras v boju za preživetje*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2009.
- Melik, Vasilij, *Razcep med staroslovenci in mladoslovenci*, v: *Zgodovinski časopis* 26 (1972), št. 1-2, str. 85–98.
- Michler, Werner, *Darwinismus und Literatur: Naturwissenschaftliche und literarische Intelligenz in Österreich, 1859–1914*, Böhlau, 1999.
- Slovenski biografski leksikon*, Gspan, Alfonz (ur. Geslo: Janko Sernec st., (avtor: Savnik Roman), X. zvezek, Ljubljana, 1967.
- Slovenski biografski leksikon*, Gspan, Alfonz in Petre, Fran (ur. Geslo: Davorin Trstenjak, (avtor: Ljubomir Andrej Lisac), XII. zvezek, Ljubljana, 1980.
- Mill, Stuart John, *O svobodi*, Ljubljana: Krt, 1994.
- Slovensko meščanstvo: od vzpona nacije do nacionalizacije (1848–1948)* (ur: Jože Dežman, Jože Hudales, Božidar Jezernik), Celovec: Mohorjeva družba, 2008.
- Polajnar, Janez, »Pfui! To je gerdo!«, *K zgodovini morale na Slovenskem v dobi meščanstva*,

- Celje: Zgodovinsko društvo, 2008.
- Schwarz, Albert, »*Carneri zu Eben – und Bergfelden, Bartholomäus Ritter von*, v: *Neue Deutsche Biographie* 3, 1957, str. 151.
- Smiles, Samuel, *Self – Help*, Boston: Ticknor and Fields, 1866.
- To in ono o meščanstvu v provinci* (ur. Tatjana Badovinac, Rolanda Fugger Germadnik), Pokrajinski muzej Celje, 1995.
- Valenčič, Jožef, *Vzgoja in omika ali izvir sreče*. Ljubljana: Narodna tiskarna, 1899.
- Vodopivec, Peter, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*, Modrijan, 2007.
- Vošnjak, Josip, *Spomini*, Slovenska matica, Ljubljana, 1982.
- Sprengel, Peter, *Darwin in der Poesie: Spuren der Evolutionslehre in der deutschsprachigen Literatur des 19. und 20. Jahrhunderts*, Königshausen & Neumann, 1998.
- Trstenjak, Davorin, *Darvinizam u uzgoju*, Zagreb, 1923.
- Wright, Robert, *Moralna žival*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Wuketits, M. Franz, *Charles Darwin: Der stille Revolutionär*, München 1987.
- Žnidaršič, S. Sabina, *Ora et labora – in molči ženska*. Ljubljana: cf, 2000.

SUMMARY

Darwinism in Slovenia

Oskar Habjanič

In the nineteenth century, Jean Baptiste Lamarck (1744–1829), Charles Darwin (1809–1892) and Ernst Haeckel (1834–1919) in France, England and in Germany paved the way to theories of evolution that marked an entire century. Darwin's interpretation served as a stepping stone for various racial theories that the European imperialistic superpowers used eagerly in their colonialist plans and division of the world. The German majority in the Slovene ethnic territory included Darwinism into its own derivatives of the cultural, political and economic hegemony. German periodicals printed on a regular basis contributions by prominent materialists such as Vogt, Büchner and Haeckel. Prominent Darwinists, who were recognised also outside the Monarchy, included Bartholomäus Carneri, who lived at Viltuš and in Maribor. Carnieri's derivation of society is based on Darwin's struggle for survival, he interpreted it in the direction of progress towards an ethical society. A constant struggle between work, right and intelligence occurs in the ethical society, which takes it to a higher civilizational level. In his dispute with the Slovenes, he argues for the thesis that some nations shall never make progress and in their inferiority they are to assume the culture of the more developed nations that shall bring them to a higher level.

The first Slovene to confront Darwin publicly and conduct a thorough analysis was Janko Sernec, who published an article entitled *O Darwinovem nauku* (On Darwin's theory) in two instalments in the *Slovenski gospodar* in 1870. Sernec rejected Darwin's theory of natural selection and the struggle for survival from which Darwin derived the gradualist evolution of species, which had been previously introduced in geology by his older friend and mentor Lyell. The main criticism aimed at Darwin is of course the struggle for survival and the resulting survival of the fittest or of the most adaptable individual. The other main criticism, the distinction of man from animals, puts him up to a certain degree on the side of Darwin's disciple who followed faithfully the natural selection, however, merely to the point concerning the natural selection of animal species by Alfred Russell Wallace, the never-to-be author of natural selection and a sharp critic of sexual selection. In his article, Sernec expresses anger not only towards Darwin but

also towards the misguided direction of the entire evolution of the “so called civilised Western world”, of which Sernek is more and more doubtful, and thereby probably more strengthened in his belief of the connectedness of the Slavic nations. In mid 1870s, in the period of discrepancies between the *Mladoslavenci* (Young Slovenes) and *Staroslavenci* (Old Slovenes) movements, the Catholic side accused Young Slovenes, their non-formal leader Josip Vošnjak (1834–1911) in particular, of identifying themselves with the liberal camp in the Viennese parliament and of the acceptance of agnostic and racist Darwin’s, Vogt’s and Buchner’s theories and therefore of rejection of Pope’s infallibility and introduction of irreligious schools. It became common practice for liberals and Young Slovenes to be equated with Darwinian theories and their derivatives. Positive opinions were also voiced by sympathisers of the periodical *Proletarec*, who assumed the role of Young Slovenes and in the criticism of the Catholics accepted Darwinism as a part of the struggle for equality.

The fundamental basis of Darwinism prior to World War II was presented by Vladimir Bartol (1903–1967), one of the most prominent intellectuals of his time, who summarised fundamental interpretations of the comprehension of Darwinism in the periodical *Življenje in svet* in the nineteenth century. He saw Darwin as a continuation of the mechanical monistic comprehension of life that established itself through Darwin’s disciples and, concomitantly, he predicted lucidly that our fate would be decided by a laboratory experiment.

ISSN 0350-5774

ZČ | Ljubljana | 70 | 2016 | št. 1-2 (153) | str. 1-282